

TÉGLAKARTELL KIALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE DEBRECENBEN (1936—1944)

Szűcs Ernő

A kartellalakítás előzményei

Mielőtt az 1930-as évek közepén Debrecenben létrehozott helyi téglagyári kartell kialakulását és működését tárgyaljuk; előzményként néhány olyan tényezőről kell említést tennünk, amelyek döntően közrejátszottak a „Debreceni Téglaiértékesítő Kft.” (a kartell neve) megalapításában.

Elsőként arra utalnánk, hogy a téglagyártásnak természetesen szoros kapcsolata van az iparosodással, a városiasodással, a téglaszükséglet növekedésével. Berend—Ránki szerzőpáros megállapítja, hogy a téglagyártás fejlődésére igen kedvezőtlen szakasz volt az első világháborút megelőző másfél évtized, hiszen ennek az időnek közel fele válságban telt el. A budapesti üzemek termelési-eladási adataival alátámasztott állításuk cáfolhatatlan tény.¹ Más oldalról azonban igaznak érezzük azt is, hogy amikor Budapestre koncentráldott az ország téglagyártási kapacitásának közel fele, és az ide koncentrált 450 milliós termelőképeség a válság hatására csak törtreszében lett kihasználva, ugyanakkor a vidéki burzsoázia kezén levő téglagyártás előtt még fejlődési lehetőség nyílt.

Városunk életének az 1890-től az első világháború kezdetéig eltelt két és fél évtizedét vizsgálva azt tapasztaljuk — nem feledkezve meg a válság visszavető hatásáról sem —, hogy egy határtalanul gyors iparosodásnak és városiasodásnak lehetünk tanúi. A lakosság lélekszáma 1890-től 1910-ig másfélszeresre nő, ami felfokozza a lakásigényt. Egymás után épülnek az új üzemek, intézeti székházak. Debrecen közigazgatási, kulturális centrumjellege is erősödik. Így ezekben az években számtalan középület, iskola készül el a városban. Megindul a járda (rendszerint téglából) és csatornaépítés is.²

Mindez együttesen megnövelte Debrecen téglaszükségletét, és a század első évtizedében sorra alakultak meg a város agyagban gazdagabb nyugati területén a korkövetelményeknek megfelelő technikai szinten álló, körkemencés,

1 Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában (1900—1914) Bp. 1955. 233—234. old.

2 A debreceni munkásmozgalom története (szerk.: Varga Zoltán), Db. 1956. 7—16, és 52—56. old., valamint Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története (szerk.: Tokody Gyula), Db. 1970. 9—25. és 40—42. old., valamint Szűcs Ernő: A Debreceni Villamosgyár története alapításától 1920-ig. In: A Tiszántúl villamosításának története 1888—1972 (szerk.: Pólya Jenő), Db. 1976. 40—42. old.

nagy teljesítményű téglagyárak. Debrecenben évi 50 millió téglagyártására alkalmas gyári kapacitás jött létre.³

Második tényezőként emelnénk ki, hogy a gyors városfejlődés hatására kialakult helyi nagy téglagyártási kapacitás az első világháború alatt kihasználatlan maradt, rentábilis működését tehát már maga a világháború megszüntette. A háborút követő gazdasági pangás idején pedig még nehezebbé vált a helyzet, amit csak tovább súlyosbított az 1929—33-as gazdasági világválság. Debrecenben, egy 1930 februárjában keltezett hivatalos levél szerint addig 23 közép- és nagyüzem szüntette meg termelését. Nagy lett a városban a munkanélküliség, ami több más tényezővel együtt visszavetette a kisipart, a kereskedelmet, a hiteléletet is.⁴ A körülményeken alig számottevően enyhített az 1927—1929 közötti két év, amikor is valamelyes fellendülés volt érzékelhető. Az ekkor bekövetkező újabb nekiindulást fékezte le, mondhatni állította le a már említett 1929—1933. évi gazdasági világválság.

Feltétlenül külön kell említést tennünk az építőanyag-ipar szuperérzékenységéről. Megítélésünk szerint ugyanis a válság egyik legelső áldozata a mindenkori építőipar. Az óvatossá vált tőke, a nehezebb viszonyok közé került intézmények, közületek, de a magánszemélyek is a válság időszakában elsősorban az épületberuházásokról mondanak le. A válságot követően pedig a sorok rendezése, a zilálttá vált gazdasági helyzet újra stabilá tétele volt az elsődleges követelmény, és csak a válság csapásai következtében kapott sebek teljes begyógyulását követően, rendszerint az újabb konjunktúra második, esetleg csak harmadik évében mert gondolni a közönség székház-, vagy akár lakásépítésre is. Ebből következően a válsagnak nem csupán egyik első, de szinte utoljára szabaduló áldozata is az építőipar fontos alapanyagát előállító téglagyártás volt.

Tetézte a téglagyárak válság alatti problémáit, hogy országosan sem, de Debrecenben és környékén pedig kiváltképpen nem következett be 1933 után a gazdasági élet egyértelmű virágzása, s újabb konjunktúrát bizonyos iparágakban — de ez a téglagyártásra alig vonatkoztatható — csak a háborús évek hoznak majd.⁵ A helyi téglapiac beszűküléséhez hozzájárult az is, hogy különösen hosszan tartott a mezőgazdasági válságból való kilábalás, holott a vásárlóerő jelentős részét itt a gazdaközönség alkotta volna.

Ezek a faktorok: nevezetesen a városban kialakult nagy építőanyag-előállító kapacitás, Debrecennek a háború utáni gazdasági hanyatlása, a gazda-

3 A több mint egy évszázada működő Városi Téglagyár mellett 1903-ban a „Balogh és Vértessy Téglagyár” (eredetileg Pásztor és Balogh), 1906-ban a „Debreceni Gőztéglagyár Rt.”, 1911-ben a „Köntösgáti Téglagyár”, a „Vulkán Rt.” (1927-től Alföldi Takarékpénztár Téglagyára) és az „Ercsey Gyula Hortobágy Téglagyára” (később Hortobágy Téglagyár Rt.), az „Első Debreceni Mészhomokkő Téglagyár Rt.” alakul, illetve kezd meg üzemelését. Mellettük több kisebb üzem is dolgozik már, mint a „Tóth és Sebestyén Rt. Téglagyára”, „Szabó József Téglagyára”, „Mezőgazdasági és Ipari Kft.” (Klein Sámuel és neje), „Herskovits Dániel Téglagyára”.

4 A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája 1927. január 1.—1931. augusztus 22. (Karsai Elek, Bp. 1976.) 385—390. old. A levelet Vargha Elemér helyettes polgármester írta Bethlen István miniszterelnöknek.

5 Incze Miklós: Az 1929—1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. Bp. 1955. 133—138. old., valamint Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után (1919—1929) Bp. 1966. 348—350. old., valamint Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944), Bp. 1958. 204—206. és 471—475. old.

sági világválság pusztítása, az újabb konjunktúra késése együttesen indította arra a debreceni téglagyárak tulajdonosait, hogy helyzetükből kivezető utat keressenek, kartellt alakítsanak.

A Debreceni Tégláértékesítő Kft. létrehozása

A fentmaradt források nem teszik ugyan lehetővé, hogy pontosan megjelöljük a *kartell létrehozása szükségességét javasló vállalat nevét*, de következtetéssel jelentősen leszűkíthetjük azok körét, amelyekről ezt feltételezhetjük. Ebben nemcsak a később ismertetésre kerülő események segítenek bennünket, amikor is az egyezménybe tömörült gyárak több versenytárs gyárát kibérlik, leállítják vagy legalábbis kísérletet tesznek azok megvásárlására, mert az ilyen formában (bérlet, leállítás) passzív szerepet betöltő öt vállalat elesik a feltételezhető javaslattevő szerepétől, hiszen a kartell az ő ellenükre is jött létre. A további négy üzem közül, amelyek egyébként később az egyezménybe tömörülést végrehajtják, le kell számítanunk a Debreceni Gőztéglagyár Rt.-t. Ugyanis egy, az Alföldi Takarékpénztár dokumentációs anyagában megmaradt — de sajnálatosan keltezés nélküli — irat szerint a kartellt az Alföldi Takarékpénztár Téglagyára, a Tóth és Sebestyén Rt., valamint a Hortobágyi Téglagyár Rt. tartotta fontosnak, és az irat keletkezésének kérdéses időpontjában a széles körű kartell fő akadályának éppen a Debreceni Gőztéglagyár Rt.-t tekintették, „... amely nagyobb kapacitása és termelése révén olcsóbban állítja elő az árut, s iparvágánnyal is rendelkezik”.⁶ Így tehát a kilenc debreceni téglagyár közül — a passzív szerepre ítélt öt, és a fő akadálynak minősített Debreceni Gőztéglagyár Rt.-én felül — már csak arra a három üzemre szorítkozhatunk a kartell-alapítás gondolatát felvető vállalat keresése során, amelyek az előzőekben említett irat elkészítésében részt vettek. Még merészebb — de érzésünk szerint mégis megalapozott — következtetéssel kettőre is redukálhatjuk a gondolat felvetőinek számát, mégpedig Fischer Jenőre és Sebestyén Lajosra. Az előző személy az Alföldi Takarékpénztár vezérigazgatója, s mint ilyen az Alföldi Takarékpénztár Téglagyárának (Vulkán) irányítója is, valamint Sebestyén Lajosra, a Tóth és Sebestyén Rt. vezetőjére. A három egyezkedő gyár — de a megegyezést még alá nem írók — közül azért mertük következtetésünkben ez utóbbi két üzemet, illetve két személyt kiemelni, mert a továbbiakban is ők ketten töltenek be igen aktív, kezdeményező szerepet (l. későbbiekben) a kartell életében. Ugyanakkor a Hortobágy Téglagyár Rt. csak velük együttműködő, de korántsem kezdeményező és irányító szereppel rendelkezik.

A teljességhez az is hozzátartozik, hogy — majd mint a tanulmány vonatkozó részeiből kiviláglik — amikor a Debreceni Gőztéglagyár Rt. részt vesz az egyezmény létrehozásában, azon belül egyre nagyobb befolyásra tesz szert.

Az említett keltezés nélküli iratnak van még egy feltétlen figyelmet érdemlő része. Ebben a három gyár közös elvként fogalmazta meg: „... szükség esetén a termelt téglát gyártási áron, vagy ha szükséges azon alul is eladjuk, csupán azért, hogy minden téglagyár szükségesnek lássa a kartell létesítését”.⁷ Az idézet érzékelteti a három üzem elzántságát. Máris megjegyezhetjük; korántsem elégedtek meg a saját tégláiraik tervezett leszállításának módszerével, sőt

6 HBmL. XI. 201/b. 3. Alföldi Takarékpénztár igazgatósági iratok 1923—1947.

7 Uo.

inkább más tőkés fegyverek felvonultatásához fogtak, mint az alábbiakból nyilvánvaló lesz.

A Debreceni Tégláértékesítő Kft. létrejöttét az 1938. január 31-én aláírt társasági szerződésnek a cégbírósághoz való benyújtásával tették hivatalosan nyilvánossá.⁸ Kétségtelen az is, hogy a későbbiekben általában e szerződés pontjaira hivatkoznak a felek. Ennek ellenére megállapítható, hogy nem csupán a kartell létrehozásának vágya, tervezete élt már jóval előbb, hanem a társaság valóságosan is sokkal hamarabb megkezdte manőverezéseit és tényleges tevékenységét. Tehát a *kartell megalapításának időpontjaként* — a valóságos helyzetet figyelembe véve — nem fogadhatjuk el a fenti dátumot.

Más források arra utalnak, hogy a kartell létrehozásának tárgyalásai 1936 második felében kezdődtek el. Igaz — majd utalni fogunk rá a továbbiakban —, a téglakartell tevékenysége ez év decemberétől aktivizálódott erőteljesebben.⁹ Mégis, szerintünk a kartellesítés gondolata még előbbre dátumozható, sőt nem csupán a gondolat felvetődéséről, hanem az első lépések megtételéről is már 1936. év elejétől beszélhetünk.

Megítélésünk szerint ugyanis a kartellesítés szelleme hatotta át már az 1936. február 16-án keltezett szerződést is.¹⁰ Ebből megállapítható, hogy az Alföldi Takarékpénztár, a Hortobágyi Téglagyár, a Tóth és Sebestyén cég 1936. május 1-től egy évre bérbe veszi a Balogh—Vértessy-féle üzemet, annak Balogh Istvánt illető felét, de hozzátesszik: „...ha ezalatt kartell létesülne, úgy a kartell egész időtartamára, azaz 1947. május 1-ig fog szólni a bérlet”. Abban is megállapodnak, hogy ha kartell létesül, akkor a Balogh—Vértessy üzem kontigense 7% lesz. Ez a kontigens azonban arányosan nagyobb lehet — írják a továbbiakban —, ha a leendő kartellen belül Serly Gusztáv kontigense 45% alatt maradna.

Az eddig elmondottakat támasztja alá a szerződés néhány más pontja is. Ezekben ígéretet tesznek pl., hogy a Balogh—Vértessy üzemnek megtérítik a jelenlegi és a jövőbeli kartellár közötti differencia 50%-át is. Másik pontban Vértessy fizetését havi 170 P-ben állapították meg azzal, hogy ha kartell létesül 200 P lesz a fizetése és egyéb más juttatásokat is kap. Végül is a Vértessy Lajossal kötött szerződés minden sorából kicseng, hogy üzemet nem véletlenül vették bérbe. Azt tervezték, hogy legyártanak itt ugyan legalább 2 millió téglát évenként, de ezt a mennyiséget már ellenőrzésük alá vonják, és Vértessy Lajosban megtalálják azt a személyt is, akit a kartellbe bevonandó üzemek vezetésére, irányítására „más tisztviselők alkalmazása nélkül” fel akarnak majd használni.

Az 1936-os év második felében a kartellesítés érdekében folyó tárgyalásoknak állandóan visszatérő témája volt az, hogy a debreceni téglagyáraknak a maguk közötti megállapodás létrehozásához egy alapvető feladatot kell megoldaniuk, nevezetesen a *Városi Téglagyár megvásárlását*, illetve *bérbevételét*. Ezzel kapcsolatban említésre méltó, hogy a Mezőgazdasági és Ipari Kft.-vel (Klein Sámuel és neje Téglagyára) 1936. december 8-i szerződés egyik pontjába a következőket írják: „...kartell szerződés azzal és akkor lép hatályba, ha a Városi Téglagyár megvétele vagy kibérlése...” megtörténik.¹¹ Igaz, a feltételek kiegészülnek még azzal is, hogy sor kerül az özv. Szabó Józsefné és a Herskovits Dániel téglagyárak leállítására, belépésére, illetve bérlésére is. Az előző feltétele-

8 Uo.

9 Uo.

10 Uo.

11 Uo.

ket azzal írja alá Klein Sámuel, hogy részére — a szerződésben más oldalról részt vevő Alföldi Takarékpénztár (Vulkán Téglagyár Rt.), Hortobágy Téglagyár Rt. és a Tóth és Sebestyén cég — a létrehozandó kartellen belül 8%-os kontingenst biztosít.

Az „előkészületi” munkához tartozott az is, hogy Sebestyén Lajos építész megállapodást hozott létre a Szabó-féle téglagyárral 1936. december 22-én. A szerződés érvénybelépésének időpontja 1937. január 1-e volt, és Sebestyén Lajos évi 3500 P-t fizetve érte el ennek az üzemnek a leállítását. A téglakartell 1936. évi megalakulására utal az Alföldi Takarékpénztár Hajdú-Bihar megyei Levéltárban őrzött iratai között, a „Téglakartell” kötegen összegyűjtött jegyzőkönyvek első sorszámmal ellátott darabja, amelyet 1936. december 26-ával kelteztek.¹² Ez ténylegesen alátámasztja — a jelen tanulmányunk bevezetőjében írt — megállapításunk helyességét, nevezetesen azt, hogy a kartell lényegében a hivatalos bejelentést megelőzően kezdett tevékenységéhez. Fontosnak tartjuk arra is felhívni a figyelmet, hogy a Klein Sámuel az egyezségbe bevonók az Alföldi Takarékpénztár, a Hortobágy Téglagyár és a Tóth és Sebestyén cég voltak. Ugyanakkor a Vértessy-féle szerződés a létrehozandó kartell tagjai között mint 45% körüli érdekeltséggel rendelkezőt említi meg Serly Gusztávot (Debreceni Gőztéglagyár Rt.). Tehát míg a szerződést megkötő a Balogh—Vértessy üzem esetében az Alföldi Takarékpénztár, Klein Sámuel esetében a már felsorolt három téglagyár együttesen, a Szabó-féle üzemnél pedig egyedül Sebestyén Lajos, aki a névleges bérbe vevő, egyébként ugyancsak saját nevében évi 2 ezer pengőért bérbe veszi a Herskovits-féle gyárat is, addig a háttérben ott van Serly is, aki részére a többiek 45% körüli kvótát biztosítanak. Serly fontos szerepét mutatja az is, hogy az ő lakásán tartották meg (Piac utca 70. sz. alatt) a december 26-i ülést, de az 1937-es évről fennmaradt további jegyzőkönyvek is mind ott készültek.¹³ Ez a tény azt igazolja, hogy Serly központi helyet foglalt el a kartellen belül, bár az előbbieken említett szerződéseken mint aláíró soha nem szerepelt.

A december 26-i ülésen részt vevők ekkor vették tudomásul, hogy Sebestyén Lajos, aki „... az összesség megbízásából a saját neve alatt” járt el kibérelte a Herskovits- és Szabó-féle üzemeket. Mindebből következik, hogy az adott időpontban nem a kartell létét kell kétségbe vonnunk, hanem ellenkezőleg azt kell megállapítanunk, hogy a kartell létezett, csupán még nem nyíltan lépett fel. Ha e ködbe burkolódzás magyarázatát keressük, akkor arra csak következtetnünk. A titkolódzás egyik okaként a lakosság általános karteellenes közhangulatát, másik tényezőként a Városi Téglagyárral kapcsolatos manőverezés egyik taktikai lépését említhetjük. Ez utóbbi kérdés tisztázása előtt lényegesnek véljük, hogy a Debreceni Tégláértékesítő Kft. elődjének létre is rámutassunk 1936. február 15-én a Debreceni Gőztéglagyár, az Alföldi Takarékpénztár, a Hortobágy Téglagyár Rt., a Tóth és Sebestyén cég, a Balogh és Vértessy üzem, valamint a Mezőgazdasági és Ipari Kft. „Ideiglenes és előzetes társasági szerződést” kötött.¹⁴ Magukat a „*Debreceni Gőztéglagyarak Központi Eladási Irodájának*” nevezték, s a társaság céljaként a gyáraknak a külső és belső konkurencia

¹² Uo.

¹³ Uo. Serly Gusztáv takarékpénztári vezérigazgató, a Debreceni Gőztéglagyár Rt. fő részvényese és 1917-től a téglagyár vezérigazgatója.

¹⁴ Uo. Megjegyezzük, hogy a titkos kartellszerződésben magában is következtetlenül más és más néven nevezik magukat a társult vállalatok. Pl. „Debreceni Gőztéglagyarak Központi Eladási Irodája”, „Debreceni Téglagyarak Központi Eladási Irodája”, „Debreceni Téglagyarak Központi Irodája” stb. Mi a magunk részéről következtetesen az első elnevezést használjuk, illetve rövidítésként a „KEI” betűszót.

ellen való megvédését, az előállítási költség mérséklését tűzték ki. Ez a nagyon szemérmes célkitűzés azután a szerződés további pontjaiban sokkal agresszívabb megfogalmazást nyert. Elhatározták, hogy közös eladási irodát fognak létrehozni a Városi Téglagyár kibérlése, s a Szabó és a Herskovits üzemekkel való megállapodás után. Úgy döntöttek, hogy a választott igazgatóság fog dönteni a helybeli és a vidéki árakról, az eladási feltételekről. Meghatározták az egyes tagok kvótáját: Debreceni Gőztéglagyár 42,75%, a többiek együtvéve 52,25%, a Tóth és Sebestyén céget az 52,25%-on belüli részesedésén túl még további 5% is megillette. Kötelezővé tették egymás számára a jelenlegi készletek közlésén túl a hetenkénti eladásokról szóló jelentéstételt.

Látszólag a vásárlók érdekét szolgálta a szerződésnek az a része, amely a megrendelésnek való kötelező teljesítését írta elő (hozzátették, hogy egy üzem nem gyártaná ki kontigensét, úgy ezt a jogát átruházhatja a szerződők másikára). De itt elsősorban a társaságba tömörültek közös érdekéről volt szó, hiszen a más gyárakat bizonyos anyagi áldozattal leállító tőkéseknek érdeke volt, hogy az így kezükbe került piac lehetőségeit valóban ki is használják, s ezért kötelezték magukat a megrendelések teljesítésére.

Érdeemes felfigyelni arra, hogy ez az ideiglenes szerződés még csak a „közönséges” falazó téglára kötődött, mert a megállapodás szerint „...mennyezeti téglákat, cserepeket, más formatéglákat bármely gyár tetszés szerint gyárt hat és értékesíthet”.¹⁵ Egymás elleni szankcióként a kartellekre olyannyira jellemző pönálé (kötbér) módszeréhez is folyamodtak. Szabálytalan eladás esetére ugyanis az évi kvótából az értékesített mennyiség tízszeresének a levonását tervezték, a visszatartott összegből pedig (10%-ot kartellköltségekre tartalékoltak) a tégláár 100%-ának levonását határozták el azzal a megtoldással, hogy az így kialakított pénzbüntetés nem lehet kisebb mint 1000 pengő.

Megítélésünk az, hogy a KEI nemcsak jogelődje, hanem minden más vonatkozásban is megtestesítője a formailag később létrejövő „Debreceni Tégláértékesítő Kft.”-nak. Ebben a nézetünkben megerősít bennünket az is, hogy a KEI egyes szerződési pontjainak áttekintésekor, azok mindegyikében fellelhető a kartellekre jellemző vonások valamelyike. Először is a szerződő vállalatok lényegében megtartották jogi, szervezeti, pénzügyi önállóságukat. Elhatározták önmaguk „védelme” érdekében, hogy versenytársaik közül többeket rábírnak, kényszerítenek termelésük abbahagyására. Nem kétséges, hogy a megállapodásból kitűnik; annyiban az árkartellek csoportjába sorolható a társulás, amennyiben az eladási árról az igazgatóságnak volt joga dönteni, és ez az ár a tagokra nézve kötelező volt. Annyiban azonban a piackartellek típusába is sorolható a debreceni téglagyárak összefogása, hogy termelési kvótát írtak elő, vagyis megszabták, hogy az egyes vállalatok a kartell egész termelésének hány százalékát állíthatják elő. Végül az egyezmény meg nem tartásával szemben tervezett eljárás is, a kötér fizetésére való kötelezés is a kartellekre jellemző vonás. Így tehát a városukban létrejött „Debreceni Gőztéglagyárak Központi Eladási Irodájá”-t, mivel az a kartell kritériumainak mindenben megfelelt, kartellnek kell tekintenünk, az elnevezésben és a hivatalos bejelentés időpontjában mutatkozó differencia ellenére is. Mivel folyamatos működésről van szó, a kartell létrejöttét nem a cégbíróságnak történt bejelentéstől, hanem a KEI-t létesítő ideiglenes szerződéstől, vagyis nem 1938. január 31-től, hanem 1936. február 15-től számíthatjuk. Fischer Jenő (Alföldi Takarékpénztár igazgatója) Csegő

15 Uo.

Jánoshoz (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank cégjegyzőjéhez) írt leveléből derül ki, hogy tulajdonképpen formailag miért nem nyilvánítják ki a már valószínűleg működő kartell létét. Ebben a levélben a következőket írja Fischer: „...téglaári kartell megkötésének egyetlen akadálya még, hogy *Debrecen sz. kir. város téglaáriát kibéreljük, esetleg megvegyük*”.¹⁶ Közli, hogy a bérleti kiírás szerint a városnak 1937. január 20-ig kell ajánlatot tennie. Az ajánlattevést a gyárak oly módon képzelték el — ezt határozták el a december 26-i ülésükön —, hogy annak egyes pontjait Klein Sámuel, Vértesy Lajos és Ritter Sándor (a Hortobágy Téglaári Rt. igazgatója) állítsa össze, de a várossal folyótárgyalásokat tevételesen Fischer Jenő bonyolítsa le, mégpedig az Alföldi Takarékpénztár nevében.¹⁷ A bérletet 10—12 évre tervezték, ugyanakkor az egy évre megajánlott bérleti összeg tíz-tizenegyszeresét is ígérje be a Takarékpénztár a városi üzem egyszer s mindenkorra történő megvételéért. Fischer Csegőnek azt is megírta; teljesen kizártnak tartja, hogy a polgármester és a városi közgyűlés hozzájárulna a gyár eladásához, mégis számít arra is: a város elfogadhatja az ajánlatot. Ez esetben: „A kartellbe tömörült téglaáriak — idézzük leveléből — vállalják velünk szemben, hogy úgy a bérleti összeg, mint a vételár reájuk eső részét intézetünknek megfizetik. Vétel esetén annyiban súlyosbodik reánk nézve ez a konstrukció, hogy a többi téglaáriának készpénze nincsen, így az egyes esedékes vételár-részleteket nekünk kellene helyettük kifizetni. Erre vonatkozólag ajánlatuk az, hogy mindegyik bizonyos összegű biztosítékot ajánl fel, és azonkívül a kartellírozás folytán elért árkülönbözet felét: ezenként cca. 4 pengőt, ami 15 milliós produkciót számítva évi 60 000 pengőnek felel meg, a kartelliroda útján juttatnának hozzánk. Vagyis a kartelliroda már előre kötelezi magát, hogy eladott téglák ellenértékéből P 4-et levonásba helyez és intézményemhez utalja át.”¹⁸

Nem felesleges talán arra is utalnunk, hogy amikor Fischer Jenő hajlandónak mutatkozott a bérbevétel, illetve vételt finanszírozni, akkor kettős haszonra akart szert tenni. Élvezni akarta — mint kartelltag — a Városi Téglaári versenytől való megszabadulás előnyeit, másrésztől — mint bankigazgató — szabályszerű bankhitelt lett volna hajlandó folyósítani a pénzzel nem rendelkező társaknak, akik ennek fejében megfelelő kamatot fizettek volna az Alföldi Takarékpénztárnak.

Egyébként az eleve nem komolynak szánt vételi ajánlatban 160 000 P-t ígértek az üzemért. A bérleti szerződés tervezetét ugyanazon a napon adták be a városnak, mint a vételit, a bérösszegként 12 év időtartamra évenként 16 000 P-t ígértek, azzal, hogy a bérlet ideje alatt legalább 12 millió, de legfeljebb 36 millió téglát és cserepet fognak ebben az üzemben legyártani. A vételi ajánlatukhoz hozzáfűzték, hogy nem szándékoznak megvenni a keramitosztály klinkergyártmányait. A bérleti ajánlathoz pedig hozzátették, ha a gyárat a klinkerüzem nélkül adná bérbe a város, akkor évente csak 12 ezret fizetnek a bérlők.

Felvetődik a kérdés; miért tartották a kartelltagok annyira fontosnak a

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. Vértesy Lajos a Balogh és Vértesy Téglaári egyik alapítójának fia, aki apjának, Vértesy Istvánnak 1933-ban bekövetkezett halála után átveszi az üzem irányítását. Ritter Sándor a Hortobágy Téglaári részvénytársasággá válásakor fő részvényessé lett Ritter Ignác fia, az általunk tárgyalt időszakban a legtöbb részvénnel rendelkező személy, és vállalatvezető ennél az üzemenél.

Városi Téglagyár megszerzését (bérletét vagy megvételét). Az ő *piacelemzésük-ből* derül ki, hogy a debreceni téglagyárak együttesen a csökkent építkezési tevékenység ellenére is, évi 12—14 millió téglát adtak el. Főleg nagyméretű téglát gyártottak, mert ez a vidék erre a típusra volt berendezkedve. Az 1937. év eleji ezrenkénti eladási ár a nagyméretű tégláknál 20 pengő volt, amellyel szemben a budapesti gyárak a kis méretű téglát 36 pengőért értékesítették, nagyméretűt csak különmegrendelésre készítettek, és 40 pengőn felüli árért adták el. Valószínűnek ítélték a helyi kartell tagjai, hogy a megállapodásukon keresztül 30—32 pengőre emelhetik (forgalmi adó megtérítése nélkül) Debrecenben is a nagyméretű téglát. Ugy látták, hogy ez nem fog túlságos visszahatást szülni. Számvetésük szerint a közös kartelliroda költségei ezrenként 3 pengőre lesznek tehetőek, tehát még így is legkevesebb 8 pengős egységár-differencia érhető el, ez pedig 100—120 000 pengő bevételi többletet eredményezhet a téglagyáraknak.

Lényegében azonos eredményre jutottak egy másik, bizonyos értelemben részletesebb számvetésükben is. Eszerint:

Városi gyár bérlése 16 000 + adó	20 000 P
Herkovits és Szabóné gyárának bérlése	6 000 P
Kartelliroda fenntartási költsége	6 000 P
Egyéb költségek	8 000 P
Összesen:	40 000 P

Ezt a 40 000 pengős kartellrezsit vetítették azután rá a tervezett évenkénti 15 millió darabos termelésre. Így arra a megállapításra jutottak, hogy a kartellésítés kiadásai ezrenként 2,66 pengővel emelik az előállítási költségeket, de mivel ugyanakkor az eladási ár 10 pengővel növelhető, ennek következtében a kartellköltség levonása után ($10 - 2,66 = 7,34$) ezrenként 7,34 P többletbevétel mutatkozna, ami 110 000 P „racionalizálásból” eredő haszonként jelentkezne.

Piacfelmérésük további részében megállapítják, hogy Debrecenben jelenleg (1936—1937) kilenc működő téglagyár van:

Debrecen sz. kir. város Téglagyára,
 Alföldi Takarékpénztár Téglagyára,
 Debreceni Gőztéglagyár Rt.,
 Balogh és Vértesy,
 Herkovits-féle Téglagyár,
 Tóth és Sebestyén Téglagyár Rt.,
 Hortobágy Téglagyár Rt.,
 Mezőgazdasági és Ipari Kft. (Klein Sámuel és neje Téglagyára),
 Szabó Józsefné-féle Téglagyár.

Ezek együttesen képesek évente 50—60 millió téglát forgalmazására. Mivel a jelenlegi eladási körülmények csak az évi 12—14 millió értékesítését teszik lehetővé, ennek is jelentős részét a Városi Téglagyár állítja elő, így a többi üzem kapacitásának alig 15%-át tudja kihasználni. Ez pedig semmi esetre sem rentábilis. Ráadásul a debreceni téglagyárak az országoshoz viszonyítva a legalacsonyabbak — ebben nagy szerepe van a Városi Téglagyárnak, amely az árakat mélyen leszállította — így a gyárak „...nemcsak haszon nélkül dolgoznak, hanem még azt is jelenti, hogy a befektetett tőke kamatait sem keresték meg”.¹⁹

19 Uo. és HBmL VII. 2/d. 69. és 87. A debreceni árak 25—30%-kal az országos átlag alatt voltak.

Nyilvánvaló ezután, hogy a kartellbe tömörülni akarók döntő kérdésnek tartották a város tulajdonát képező üzem versenyből való kikapcsolását, mert ez adott volna számukra lehetőséget az általuk annyira óhajtott gyors és nagy áremelésre.

Jellemző, hogy a várossal történő megállapodás előtt — ami a városi üzem feletti hatalmat és teljesen szabad kezet jelentett volna a helyi téglapiacra — nem hozták létre a közös kartellirodát, nehogy manőverezésük lelepleződjön. Így döntöttek erről a kérdésről 1937. március 15-i közös ülésükön a tagok: „A terv szerint a közös eladási irodát egyelőre nem állítjuk fel attól az indoktól vezette, hogy ne nehezítsük a várossal most lefolytatandó tárgyalásokat. Alapelveként mondjuk ki azonban, hogy az intern ügyek máris olyképp tekintendők, mintha a közös eladási iroda máris fennállna, s természetesen amint a várossal megállapodás létrejön, vagy pedig alulírottak közül legalább 51% kontingens birtokosa úgy kívánja, ezen időponttal kezdve az ügyek közös eladási iroda útján fognak intéztetn²⁰”.

Jellemző az is, hogy ugyancsak a várossal folyó tárgyalások megkönnyítése érdekében, hogy azt ne nehezítsék, határozták el az áraknak „mindössze” 4—5 P-vel való emelését. Így az 1937. tavaszi *kartellárakat* a következőkben határozták meg:

I. osztályú nagyméretű téglá ezrenként	25 P,
II. osztályú nagyméretű téglá ezrenként	22 P,
I. osztályú kis méretű téglá ezrenként	23 P,
II. osztályú kis méretű téglá ezrenként	20 P,
vastégla ezrenként	28 P,
kubiktégla ezrenként	15 P,
padlástégla ezrenként	24 P,

géptégla minden minőségnél ezrenként 3 P-vel drágább. Ezekből az árakból kereskedőknek 1—1 P árengedményt voltak hajlandók adni. Ugyanakkor kis tétel esetén (kétezren aluli vásárlás) 1 P-vel többet kellett felszámítani a vásárlónak.

De hogy mit terveztek, ha sikerül a Városi Téglagyár megszervezése, arra jellemző az Alföldi Takarékpénztár számvetése: „... intézetünket kontingense alapján cca. 1 800 000 téglá gyártása és eladása illeti meg. Miután már ideiglenes megállapodásunk alapján a tégláárakat cca. P 4-el emelhettük, az elérhető haszontöbbség máris P 7200-t tesz ki; azonban ha a városi téglagyárat az ármegállapításba az alantiak szerint sikerül bevonni, úgy további ezrenkénti 6—7 pengős áremelés lesz elérhető, ami még további 10 800—12 500 nyereségemelést eredményezhet²¹”.

Mire utal a fenti idézetnek az a része; „...ha a városi téglagyárat az ármegállapításba... sikerül bevonni...”?

Említettük, hogy a több tag által elkészített tervezet alapján az Alföldi Takarékpénztár a saját nevében tett ajánlatot a Városi Téglagyárnak. Fischer Jenő, a takarékpénztár igazgatója, 1937. január 20-án be is nyújtotta ajánlatát, de a forrásokból ki nem deríthető okok miatt február 2-án visszavonta. Március 17-én azonban hasonló ígéretekkel újból megismétli. Ez utóbbi iratban

20 HBmL. XI. 201/b. 3.

21 Uo.

jelzi, hogy ajánlatát csak április 30-ig tartja fenn, tehát még a téglagyártás főszezona előtt dűlőre akarták vinni az ügyet.

A kartell próbálkozásai a városi üzem megszerzése tekintetében nem jártak eredménnyel. Rendkívül érdekes azonban, hogy dr. Kölcsény Sándor polgármester, aki Debrecen lakossága érdekében eredetileg mereven elutasította a kartell bérleti vagy vételi ajánlatait, a későbbiekben kénytelen álláspontján változtatni és hozzájárulni ahhoz, hogy a kartell újabb megbízottja, Sebestyén Lajos tárgyalásokba kezdjen Kémery-Mikó Gyulával, a Városi Téglagyár igazgatójával a városi üzemnek az ármegállapító egyezménybe való bevonásáról. A kartell iratai világítanak rá e változás okaira: „A polgármester ezen állásfoglalásához hozzájárul az iparügyi és belügyminisztérium azon nyomása, melyet a városra a téglagyári üzemnek akár bérbe adása, akár az ingatlan eladása útján történő megszüntetése érdekében gyakorol.”²² Tehát a kartell céljai elérésében — a vásárlóközönség érdekeivel ellentétben — még az illetékes minisztériumok is támogatták, ami valószínűsíthetően nem kis mértékben az Alföldi Takarékpénztár háta mögött álló anyaintézetnek, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak volt köszönhető.

A Debrecen sz. kir. város Téglagyára és a kartell között újból meginduló tárgyalások alapját az képezte, hogy a felek tíz évre szóló szerződést kötnek (tehát 1948. március 31-ig terjedő időre). Ennek értelmében a városi üzem termelését évi 1,5 millióra redukálják (ezen a mennyiségen felül azonban a város gyára szabadon termelhet cserepet és klinkerárut). A kartell tagjai pedig garantálják: ha a város ezt az engedélyezett mennyiséget nem tudná eladni, „... úgy az egyezményben részt vevő többi gyárak a nagyméretű téglákat P 28, a kis méretű téglákat pedig P 26, ezrenkénti egységáron” átvesszik.²³

Ilyen feltételek mellett a város műszaki hivatala és a törvényhatóság téglagyári bizottsága hajlandónak mutatkozott a szerződés megkötésére. Sőt a műszaki hivatal szakértője azt állította, hogy egy ilyen megállapodás létrehozására a polgármester is hajlandó, mert ezzel lehetőség nyílna a városi téglagyár készítményeinek árát a többi gyárral egyöntetűen P 32-re emelni. A kartell ezáltal újabb 4 pengős áremelést ért volna el a vásárlók terhére. A Városi Téglagyár által kötött megállapodásokat azonban jóvá kellett hagyatni a városi közgyűléssel is. Így, bár a tárgyalások valamelyes eredményre vezettek, a megállapodás érvényesítéséhez meg kellett várni az április 8-i közgyűlés döntését. A kartell azonban mohóságában addig is olyan formában emelte az árakat, hogy a május 6-ig érvényben levő alapárakhoz, amelyekben a fázisadó is benne foglaltatott, ezt követően külön felszámította az adótérítést.

A május 20-i kartellgyűlésen azután Sebestyén Lajos jelenti, hogy a Városi Téglagyárnál tervezett áremelés bekövetkezett: a Városi Téglagyár az I. osztályú nagyméretű téglá árát kis tételekben 30 P + fázisadóban állapította meg, mely árból nagyobb mennyiségnél 1, illetve 2 P engedményt ad.

Az ülés résztvevői ezután úgy döntöttek, hogy a KEI május 22-től kezdődőleg az I. osztályú nagyméretű téglá árát 29 P + fázisadóban állapítja meg, és ennek megfelelően emeli a többi tégláárát is.²⁴ Egyébként a városi közgyűlés elvetette a beérkezett hat bérleti, illetve vételi árajánlatot. Leszögezte azonban a téglagyári bizottság „... hogy a téglagyár sorsát a város kezelésében csak úgy látja biztosítottnak..., ha a téglá ára a lehető legrövidebb időn belül

22 Uo.

23 Uo.

24 Uo.

olyan összegben fog megállapíttatni, ami által az üzem rentabilitása a kereskedelmi követelményeknek meg fog felelni". Határozatilag felhívta a város polgármesterét, hogy "... a Városi Téglagyár gyártmányainak az árát az összes figyelembe vehető körülmények alapulvétele mellett úgy állapítsa meg, hogy azok a téglagyár üzemének realitását a lehetőség szerint biztosítsák."²⁵

Ugyancsak a közgyűlés anyagából derül ki, hogy az iparügyi minisztérium valóban rá akarta szorítani a várost üzemének eladására, ha pedig ez nem történne meg, arra az esetre elrendelte "... sem a termelés, sem a gyár költségvetése nem haladhatja meg az előző évi keretet."²⁶ Így nem csodálkozhatunk, hogy az előzőekben már ismertetett engedmények megtételére kényszerült a város a kartellel szemben. Az eseményeket végigtekintve levonható az a következtetés, hogy a kartellnek nem sikerült a Városi Téglagyár birtokába jutnia, de az egykori 20 P-s egységárat néhány hét alatt fel tudta tornáztatni 30 P-re (29 P+ fázisadó). Ezzel ha nem is hozott teljes sikert a kartell harca a fő vetélytárs ellen, hiszen nem sikerült a város üzemének teljes kikapcsolása, nem sikerült tehát a maga számára a téglapiacra az egyeduralmat biztosítani, mégis az alapvető célját: az előző árhoz viszonyított 50%-os áremelést elérte. Végül is tehát siker koronázta első manővereit.

Fontosnak tartjuk annak részletezését is, hogy a tevékenységét megkezdő társulás milyen *kontingensarányokat* állapított meg az egyes üzemek részére.

A Debreceni Gőztéglagyár Rt.	42,750%
A többi együtt	52,250%
Tóth és Sebestyén Rt. még külön a saját építkezések ellátására	5%
	100%

Az 52,250% pedig a következőképpen tagolódott a résztvevők között:

Alföldi Takarékpénztár Téglagyára	12,625%
Tóth és Sebestyén Rt.	12,625%
Hortobágy Téglagyár Rt.	12,— %
Mezőgazdasági és ipari Kft.	8,— %
Balogh és Vértessy	7,— %
	52,25 % ²⁷

A kontingens arányszáma azt jelentette, hogy az adott vállalat milyen százalékban vehetett részt a kartell által értékesítésre került termék eladásában. S mivel az 1937. március 15-i ülés az 1938. évi égetés megindultáig terjedő időszakra a kartellbe tömörültek számára 12 millió téglát előállítását írta elő, így az egyes üzemek az alábbi mennyiséget termelhetnék volna:

25 Debrecen sz. kir. város Törvényhatósági Bizottsága Közgyűléseinek Jegyzőkönyvei az 1937. évről (szerk.: Csóka László, Db. é. n.), 253—260. old.

26 Uo.

27 HBmL. XI. 201/b. 3.

Debreceni Gőztéglagyár Rt.	5 125 000 darab
Tóth és Sebestyén Rt.	2 115 000 „
Alföldi Takarékpénztár Téglagyára	1 515 000 „
Hortobágy Téglagyár Rt.	1 445 000 „
Mezőgazdasági és Ipari Kft. (Kkin)	960 000 „
Balogh és Vértessy	840 000 „
	12 000 000 darab

Alig két héttel a kvótaarányok kialakítása után azonban már megkezdtek a tárgyalást Klein Sámuellel. Újabb két héttel később a KEI 1937. április 14-i ülésén már jelentik is, hogy Klein Sámuellel megegyezés jött létre, és ő 4500 P ellenében hajlandó ebben az évben „nem felvenni a termelést”.²⁸ A megállapodás szerint átveszik a leállított üzem 360 000 darabos készárúját 90 napos fizetési határidő mellett, 21,50 P-s egységáron.

Egy 1937. augusztus 27-i iratban a Mezőgazdasági és Ipari Kft., illetve Klein Sámuel és neje a következőket igazolják: „...mi feltétlen kötelezettséget vállaltunk arra, hogy 1938. április 7-ig sem nyerstéglát sem vethetünk, sem pedig akár körkemencében, akár szabad kemencében téglát nem égethetünk... , hogy fenti időpontot követően további 9, kilenc évig, tehát 1947. évi április hó 7-ig nem fogunk semmiféle téglagyártási tevékenységet végezni...

...Gyártási tevékenységünk megszüntetéséért... elmaradt haszon címén évente 4000 pengőt fizetnek (július 15-én 2 ezer, szeptember 1-én 2 ezer)

...kijelenthetjük, hogy a létrehozandó egyezményhez (téglakartell) 8% kontingensbeli részesedéssel csatlakozni fogunk... Ha csatlakozunk, jogunk van felvenni a téglagyári termelést, de akkor elesünk a bérfizetéstől”.²⁹

Az ülés jegyzőkönyve és az idézett irat együttesen igazolja, hogy a kartell, amely még csak ideiglenes szabályzat alapján működött, de a valóságban létezett, korántsem elégedett meg a Szabó és a Herskovits gyárak leállításával, az árak közbeni sikeres felemelésével, hanem — magát tulajdonképpen nem létezőnek tekintve — egyik tagját a „kartell létrejöttéig” szintén üzemszüneteltetésre kényszerítette. Ezzel a Klein Sámellel 1936. december 8-án kötött szerződés érvényét veszítette, az ő részére akkor kikötött 8% kvótán a többiek osztozkodtak. Hozzátehetjük, hogy bár — mint az előző idézet utolsó bekezdése mutatja — nyitva hagyták számára az utat a későbbi, végleges kartell-szerződéshez való csatlakozásra, a valóságban ez sohasem következett be, mert Klein Sámuel a továbbiakban mindig mint bérbeadó szerepel, s nem mint kartelltag.

A Mezőgazdasági és Ipari Kft. ilyen formájú leállításával egyidejűleg, egy attól részben eltérő másik folyamat is lejátszódott.

A Balogh- és Vértessy-féle Téglagyárral 1936. március 16-án kötött szerződés 1937. február 28-án lejárt. Újabb tárgyalások után, amit az Alföldi Takarékpénztár, a Hortobágy Téglagyár Rt. és a Tóth és Sebestyén cég nevében Sebestyén Lajos folytatott le az üzem tulajdonosaival (Balogh István, özv. Vértessy Istvánné és Vértessy Lajos) 1937. március 15-én született meg az új szerződés.³⁰ Ennek értelmében a három üzem a Balogh Istvánt megillető félrészét egymás között azonos arányban felosztva, kibérelték évi 1500 P-ért.

28 Uo.

29 Uo.

30 Uo.

Ezenfelül ígéretet tettek, hogy adótérítés címén a termelt mennyiség 50%-a után ezenként még 50 fillért térítenek. További kikötések is szóltak Balogh javára, így pl. ha az árak 23 P fölé, a termelt mennyiség pedig 2 millió fölé emelkedne, számára újabb térítések járnak. A fennmaradt források a továbbiakban arról is beszélnek, hogy a gyár másik fele özv. Vértessy Istvánnét illeti meg, aki az üzemeltetés költségeihez 1297.97 P-vel járul hozzá, akárcsak a többiek nevében szerződést kötő Sebestyén Lajos. Egy, az özv. Vértessy Istvánné címére küldött későbbi levélből derül ki, hogy az előző — már általunk ismert — szerződést további egy évre 1938. február 29-ig meghosszabbítják. Ugyanennek a levélnek további soraiban részletesebben Vértessy Lajosról van szó, akinek a fizetése, ha kartell nem alakul, havi 100 P lesz. Ha a Balogh Istvánt illető rész kifizetése és a befektetett tőke után kellő haszon mutatkozna, akkor Vértessy illetményét havi 70 P-vel fogják emelni. Kap még fűtésre 40 q fát és 20 q téglagyári szenet, valamint autójához benzint.

Lényeges része ennek a szerződési pontokat magába foglaló levélnek: „Köteles Vértessy Lajos akkor is, ha nincs kartell, de akkor is ha van kartell minden további díjazás nélkül több gyár — beletudva a szoboszlói téglagyár — vezetését is elvállalni és épp úgy köteles egy olyan téglagyár üzemét is elvállalni, ahol több téglagyár közösen óhajtja kontingense arányában réses részét ki-termelni.

Kontingens arányok a debreceni téglagyárak kartelljében.,

Az üzem neve	1937. márc.	1937. ápr. 14. után	1938. jan. 31. után
Debreceni Gőztéglagyár Rt.	42,750%	50,294%	45,76%
Tóth és Sebestyén Rt.	17,625%	20,735%	18,87%
Alföldi Takarékpénztár Téglagyára	12,625%	14,853%	13,52%
Hortobágy Téglagyár Rt.	12,—%	14,118%	12,85%
Balogh és Vértessy	7,—%	—	9,—%
Klein Sámuel	8,—%	—	—

Ily esetekben Vértessy Lajos fizetése és járandósága a termelés arányában lesz a téglagyárak között felosztva. Ha a téglagyárosok oly megállapodást létesítenek, hogy a közös üzem a Balogh és Vértessy téglagyárában volna, úgy a föld elhasználását illetőleg a téglagyártulajdonosokkal előzetes megállapodást kell létesíteni; abban az esetben azonban ha a szoboszlói téglagyár vezetése Vértessy Lajosra volna bízva, úgy a szoboszlói téglagyár külön térít Vértessy Lajosnak egy-száz liter benzint, s a szoboszlói tartózkodásával kapcsolatos készkiadásait.

Vértessy Lajos feladata a gyártás vezetése, könyvelés, OTI bejelentés, mindenféle elszámolás elkészítése... s a gyártott téglák eladása.”³² A fel-tételek között szerepelt az is, hogy Vértessyn kívül más tisztviselőt nem alkal-maznak.

E szerződéssorozat többoldalú előnyt biztosított a kartelltagoknak. Be-vontak a kartellbe (özv. Vértessy Istvánné 50%-át), illetve részben kibéreltek (Balogh István 50%-át) egy újabb téglagyárat, s az amúgy is érdekelt Vértessy

31 Uo.

32 Uo.

Lajos alkalmazásával — akit több üzemben folyó termelés irányítására szerződtek — megtakarítottak négy felügyelői fizetést.

Újabb fejleményként tarthatjuk számon, hogy 1937. áprilisban már csak négyre csökkent a kontingensben részesülő üzemek száma. Az ekkor keletkezett feljegyzés a Klein-féle üzemén kívül a Balogh és Vértessy kvótájáról sem tesz említést. Bár egy másik irat utal arra, hogy a Balogh és Vértessy Téglagyár nem szüntette be üzemelését. Ott a három bérlő együttesen folytathatta a gyártást, de közös megegyezésük alapján (1937. május 11.) a gyártást ebben az üzemben minden lehetséges eszközzel igyekeztek mérsékelni.

Tehát míg a szerződő társak a Klein-féle üzem teljes leállítását érték el, s bizonyos összeg lefizetésével magukhoz váltották annak kontingensét, addig a Balogh és Vértessy üzem esetében nem szüntették meg teljesen a gyártást, de elhatározták, hogy itt is redukálják a termelést. Ugyanakkor ennek az üzemnek a kartellen belüli kontingensét is maguknak szerezték meg közel egy év időtartamra.

Külön kell említést tenni a „Hajdúszoboszlói Téglagyár Kft.” ügyéről. Ennek létrejöttének előzményéhez tartozik, hogy Sebestyén Lajos már a KEI 1937. március 22-i ülésén tájékoztatta a résztvevőket, hogy tízévi időtartamra megállapodott a Hajdúszoboszlói Bohn-féle Téglagyár bérlésére, és az üzemeltetéshez a Hajdúszoboszló megyei város Közbirtokosság Legeltetési Társulatától kap kitermelhető földterületet.³³ A bérletért évenként 1500 pengőt kell fizetni. Bár a szerződés létrejöttéről Sebestyén már márciusban tájékoztatta a helyi kartell tagjait, a bérleti szerződést mégis csak 1937. április 23-án írták alá. Erre a bérletre alapult azután a „Hajdúszoboszlói Téglagyár Kft.”. Ezt a korlátolt felelősségű társaságot 1937 júliusára hozta létre Sebestyén Jajos és Ritter Sándor. A társaság célja: mindenféle tégl-, cserépgyártás és építési anyag-kereskedés. Az alapítás tív évre szólt (bérlettel egyezően), de azzal a megjegyzéssel, hogy az 1946. december 31-ig tartandó taggyűlések bármelyike újabb időszakra is meghosszabbíthatja a társaság fenntartását. A szerződő felek 10 000 P törzstőkében állapodtak meg. Ebből az összegből Sebestyén 2400, Ritter 7600 P-t tett le. A tagokat 100 P-ként egy-egy szavazati jog illette meg. Következésképpen Sebestyén 24%-nyi, Ritter 76%-nyi szavazatarányt képviselt, s ugyanez az arány lett érvényes a várható nyereségelosztására is.³⁴

Ritter Sándor ugyanakkor elismerte, hogy az általa letett 7600 pengőből a Debreceni Gőztéglagyár Rt. 4300 pengőt, az Alföldi Takarékpénztár Téglagyára 1700 pengőt fizetett ki. Ezért a 76% szavazati és nyereségrészesedési arányból Rittert csak 16%, a Debreceni Gőztéglagyár Rt.-t 43%, az Alföldi Takarékpénztárt 17% illeti meg.³⁵

Ez a tranzakció azért is figyelmet érdemel, mert a gazdasági világválság hatására a környék téglagyárai közül Jánossy és Engel üzeme (Hajdúdorogon), valamint a Hajdúhadházi Mészhomok Téglagyár (Hadházon) teljesen beszüntette termelését. A hajdúböszörményi Takács-féle téglagyár a válság alatt leállt, azt követően pedig csak csökkentett mértékben kezdte meg újbóli üze-

33 Uo.

34 HBmL. VII. 2/d. 80., valamint HBmL. XI. 201/b. 3.

35 HBmL. XI. 201/b. 3.

melését ³⁶ Így tehát a Bohn-féle szoboszlói üzem megszerzése a látszólagosnál nagyobb, korántsem egy településre való terjeszkedést jelentett, hanem egy olyan üzem megszerzését, amelyik majdnem egyedül működött a környéken. Ezáltal a debreceni téglagyáraknak a város határait meghaladó szélességűvé nőtt a piacuk, hiszen a környékbeli üzemek sorra szüntették meg termelésüket, a szoboszlói gyár pedig a „Debreceni Gőztéglagyárak Központi Eladási Irodája”-nak a kezébe került.

Az általunk közölt adatoknak az összegek, de az időpontok tekintetében is ellentmondanak a korlátozott felelősségű társaságról szóló és a cégbírósághoz eljuttatott iratok. A cégbírósági dokumentumok szerint a „Hajdúszoboszlói Téglagyár Kft.” csak 1937. november 25-én alakult, és ugyanazév december 1-én vezették be a királyi törvényszék nyilvántartójába.³⁷

Még lényegesebbnek tűnik az az eltérés, ami a *törzsbetét megoszlása* kérdésében mutatkozik a két forrás között. Míg az előzőleg ismertetett iratokban 76:24 volt Ritter javára Sebestyénnel szemben, addig a cégbírósági bejelentésben Sebestyén Lajos tett le 6700 P-t, s Ritter részesedése csupán 3300 P. Az ellentmondás nagynak látszik, de a későbbi keltezésű törvényszéki iratok az előző forrás adataihoz közelítik az összeget. Ugyanis egy 1939. szeptember 15-én keltezett irat szerint Ritter átruház törzstőkéjéből Torma Lajosra (ekkor már Torma Lajos az Alföldi Takarékpénztár igazgatója) 1700 P-t, Sebestyén Lajos pedig 3000 P-t Serly Gusztávra, és 1300 P-t ifj. Serly Gusztávra. Ezáltal a KEI belső ügykezelésével, de ott már 1937-ben nyilvántartott arányok alakulnak ki 1939-re a cégbírósági iratokban is. Így valószínűsíthetjük, hogy a saját használatra készült feljegyzések, jegyzőkönyvek azok, amelyek a valódi időponthoz, összeghez közelebb állnak, míg a cégbírósági iratok — bizonyos tőkés megfontolásokból — csak lemaradva követték az eseményeket.

A „Hajdúszoboszlói Téglagyár Kft.” további történetéből ide tartozónak érezzük, hogy miután az Alföldi Takarékpénztár téglagyárát eladta Serlyéknek (1941, l. még a későbbiekben) Torma Lajos hajdúszoboszlói törzstőkéje átruházódott ifj. Serly Gusztávra, Ritter Sándor helyett pedig Bisothka István vette át a vidéki érdekeltséget, miután 1941-től Ritter helyett már ő a Hortobágy Téglagyár Rt. fő részvényese. Ennek következtében a két Serly együttesen 6000 P (60%!) törzsbetéttel rendelkezett a szoboszlói üzemnél, míg Sebestyén Lajos 2400 P-vel és Bisothka István 1600 P-vel. Tehát Serlyék néhány év alatt döntő többségre jutottak a „Hajdúszoboszlói Téglagyár Kft.” tagjai között is. Az eset azért is figyelmet érdemel, mert 1942. szeptember 16-án kimondják a „Hajdúszoboszlói Téglagyár Kft.” és a „Debreceni Tégláértékesítő Kft.” egyesítését. A két törzstőke egybeolvadása után Serlyék igen kedvező körülmények közé kerülnek, mert társaikkal szemben döntő fölényt szereznek.

36 Szűcs Ernő: Az ipar, kereskedelem, hitelhálózat és közlekedés a kapitalizmus idején. In: Hajdúdorog története (szerk.: Komoróczy György) Gyula, 1971. 163—188. old., valamint *Uő.*: Ipari kereskedelmi és hitelviszonyok a kapitalizmus korában. In: Hajdúhadház múltja és jelene (szerk.: Komoróczy György), Gyula, 1972. 207. old. és *Ujlaky Zoltánné*: Ipar és kereskedelem Hajdúböszörményben 1872-től napjainkig. In: Hajdúböszörmény története (szerk.: Szendrey István), Db. 1973. 506—508. old.

37 HBmL. VII. 2/d. 80.

Törzsbetétarányok a kartelltagok között

Név	Törzsbetétje		
	Hajdúszoboszlói Téglagyár Kft.-nél	Debreceni Téglakeré- sítő Kft.-nél	Az egyesített Kft.-nél
Serly Gusztáv	3 000	4 500	7 500
ifj. Serly Gusztáv	3 000	2 600	5 600
Sebestyén Lajos	2 400	3 400	5 600
Bisothka István	1 600	1 500	3 100
Törzsbetétek összege:	10 000	12 000	22 000

Míg az egyesített vállalatnál Sebestyén és Bisothka együttesen 8900 P törzsbetéttel rendelkeznek (=89 szavazat), addig a két Serly 13 100 P törzsbetéttel (= 1310 szavazat), ami az utóbbiak számára valóban biztosította a meghatározó szerepet.

A „Debreceni Gőztéglagyárak Központi Eladási Irodája” működésével kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy a vállalkozó mögött *financiális háttérként* gyakran az Alföldi Takarékpénztárt találjuk. Utaltunk már az előzőekben Fischer Jenő bankigazgató levelére, amit Csegő Jánoshoz írt, s amelyben jelzi, hogy a debreceni téglagyárak megfelelő tőkével nem rendelkeznek, így a Városi Téglagyár bérlése, még inkább megvétele esetén az Alföldi Takarékpénztárnak kell hitelt folyósítania a műveletek lebonyolításához.

A Takarékpénztár ezeket a műveleteket azonban csak kellő biztosíték és haszon fejében vállalta.

Így például 1937 januárjában, amikor a Városi Téglagyárral kapcsolatos műveletről volt szó, három napon belül nyújtandó biztosítékot követelt a társaktól. (Debreceni Gőztéglagyár Rt.-től 24 000 P, Tóth és Sebestyén Rt.-től 10 000, Hortobágy Téglagyár Rt.-től 7000, Mezőgazdasági és Ipari Kft.-től 4000, Balogh és Vértessy Téglagyártól 4000 P-t.)³⁹

Míg ezt megelőzően 1936 decemberében, amikor a kisebb téglagyárak leállításáról folytak a tárgyalások, jegyzőkönyvileg mondatta ki (1936. december 26.) a Takarékpénztár igazgatója: „...összesen P 4000 — azaz Négyezer pengőt, a tervbe vett kontingensek arányában minden tag december 31-ig lefizet Fischer Jenő ömértósága kezeihez, aki a pénzt az Alföldi Takarékpénztárnál betétkönyvbe helyezi el.”⁴⁰

Hasonló esetként a Balogh és Vértessy üzemet bérlő Alföldi Takarékpénztárnak és a két másik társnak (Hortobágy Téglagyár Rt., Tóth és Sebestyén Rt.) az eddig már befizetett 5 ezer pengőn felül további 4 ezer pengőt kell betenni a Takarékpénztárnál vezetett számlára. Mégpedig Sebestyénnek 1668,64 P-t, Hortobágy Rt.-nek 1136,09 P-t, Alföldinek 1195,27 P-t.⁴¹

Az Alföldi Takarékpénztár — mint megítélhető — az egyes tranzakcióhoz a társakkal mindig előre befizettette az összeget. Ezzel nemcsak biztosította magát üzletfeleivel szemben, hanem ha csak rövid időre is, de növelte a Takarékpénztár betétállományát is, amit egyéb pénzügyi manővereinél igénybe vehetett.

38 HBmL. XI. 201/b. 3. és HBmL. VII. 2/d. 80.

39 HBmL. VII. 2/d. 80.

40 HBmL. XI. 201/b. 3.

41 Uo.

Más esetekben, amikor az egyes tagoknak hitelt kellett folyósítania, pl. Sebestyén Lajos esetében, aki 3400 pengőt kitevő törzsbetétjét úgy tudta le-
tenni, helyesebben ennek pénzügyi fedezetét biztosítani, hogy az összeg egé-
szére az Alföldi Takarékpénztár folyószámlahitelt adott neki, akkor ezt csak a
Magyar Nemzeti Bank mindenkor kamatlába feletti további 3%-nyi kamat-
láb mellett volt hajlandó számára megadni a Takaréknak. A Sebestyén Lajos által
ekkor kiállított kötelezvény szerint levelével egyidejűleg átadott egy elfogad-
ványt (váltót) a Takarékpénztárnak, amit az a „lényeges kellékeivel elláthat”
— tehát érvényesíthet — ha nem teljesítené fizetési kötelezettségeit. Sebes-
tyénnek arra is kötelezettséget kellett vállalnia, hogy ha a „Debreceni Téglá-
értékesítő Kft.” törzsbetétjét ki kell egészíteni, akkor az Alföldi Takaréknak
pénztárnak jogában áll azt fenti folyószámlája terhére végrehajtania.⁴²

Lényegében Sebestyén levelével teljesen azonos tartalmút helyeztettek el
Ritter Sándorral is (1500 P-ről) a Takarékpénztár iratai között 1938 márciu-
sában.

A két esetből egyrészt arra következtetünk, hogy olyan „gründolás” tör-
tént a „Debreceni Tégláértékesítő Kft.” esetében, ahol a tagok jelentős részé-
nek nem volt meg az alapításhoz szükséges tőkéje. Hiába foglalták ugyanis
bele az alapító okiratba, hogy a törzstőke befizetése megtörtént, hiszen az
említett okirat keltezése után két hónappal veszik igénybe Ritter és Sebestyén
az Alföldi Takarékpénztárnál folyószámlahitelüket, amelyek tulajdonképpen
— nevezzük úgy, hogy névleges — törzsbetétjük bankfedezetét jelentette. Az
ügy teljességéhez tartozik és igazolja a részesedés befizetésének meg nem tör-
ténését, Bisothka István egy jóval későbbi levele, amelyben arról ír a törvény-
széknek, mint cégbíróságnak, hogy a kartell felszámolása, amit még 1943-ban
elhatároztak — „úgy is tisztán csak alaki volt, minthogy a kft.-nek sem aktí-
vái, sem passzívái nem voltak, ... a kft.-nek azóta sem jelentkezett hitelezője,
annak semmiféle aktívája vagy passzívája nincsen...”⁴³ Levelében tehát két-
szer is utal arra, hogy a kft. csak névleges törzsbetéttel rendelkezett.

Más oldalról azonban Sebestyén és Ritter ügyéből az is megállapítható,
hogy az Alföldi Takarékpénztár mindig idejében biztosítani akarta magát
egy esetleges vállalkozási csőd esetére. Gondoskodott arról, hogy a szerződő
felek között a kontingens arányában oszljon meg a felelősség, s ráadásul
tőlük — saját maga biztosításán túl —, a még szokványos folyószámlakamatot
is beszedte.

Sok szempontból érdekes az a „javaslat” is, ami 1937. szeptember 22-én
született. Eszerint: „... *A racionális termelésre vonatkozóan* megállapodást
létesít az Alföldi Takarékpénztár Rt., a Tóth és Sebestyén Rt., és a Hortobágy
Téglagyár Rt., és tekintettel arra, hogy ezen három téglagyár közös számla
alatt tart üzemet a Balogh és Vértessy Téglagyárban; a megállapodásban auto-
matica részt vesz a Balogh és Vértessy téglagyár is. A megállapodásba nem ven-
nének ez idő szerint részt a Debreceni Gőztéglagyár Rt. és a Klein Sámuel
téglagyára.”⁴⁴

A tervezet készítője kifejti a továbbiakban: „Az elgondolás szerint nincs
azonban semmi akadálya annak, hogy teljesen hasonló megállapodást léte-
sítsünk a Klein téglagyárral is, mely esetben a Debrecenben szükséges összes

42 Uo.

43 Uo.

44 HBmL: VII. 2/d. 80.

tégla mennyiséget két csoport gyártaná, és pedig a Debreceni Gőztégla gyár és a racionális termelésben részt vevő gyárak.”⁴⁵

Az elgondolás alapja az volt, hogy az 1937-es évben a Debrecen sz. kir. város Tégla gyárján kívül az összes többi tégla gyár cca. 11 millió téglát fog eladni. Ha ebből a Debreceni Gőztégla gyár kontingensét, a 42,75%-ot, valamint a Klein Sámuel üzemét illető 8%-ot levonják akkor az összes tégla mennyiség, amelyet ki kellene gyártani előállítható csupán két tégla gyárban is. „Figyelembe véve azt — írja a javaslattevő —, hogy a vidéki szállítás tekintetében, a vasúti feladást alapul véve, előnyös fekvése van a Balogh — Vértessy Tégla gyárnak (legközelebb van a vasúthoz) kívánatos tehát, hogy a Balogh — Vértessy tégla gyár minden körülmények között üzembe maradjon. Főleg azért is, mert Vértessy Lajossal alkalmaztatási szerződés van érvényben. Ezen a gyáron kívül még egy üzemnek kell termelésben maradnia, s erre a célra legalkalmasabb volna — márcsak, hogy a financiális rész is egyszerűbb legyen — ha az Alföldi Takarékpénztár Tégla gyára állítana elő csak téglát.”⁴⁶ Még érdekesebb a javaslatnak az 1938-as évre szóló elképzelése.

A kalkuláció alapját 1938-ra az képezte, hogy a tégla kereslet várhatóan nőni fog. Valószínűen a Debrecen sz. kir. város Tégla gyárának termelésén kívül a többi üzemnek 14 millió téglát lehetett volna előállítani. Ennek következtében 5,5—7 millió kigyártásra várt volna a „racionális termelésre tömörült vállalatokra” (Debreceni Gőztégla gyár Rt. nélküli kartellre). Ha alapul vesszük — írja a javaslat készítője —, a Balogh és Vértessy tégla gyárral létesített megállapodást, melynek értelmében ott minden különösebb költségtöbblet nélkül (csak 2 millió feletti termelés esetén kellett volna emelt bérleti díjat fizetni) kétmillió téglát lehet gyártani, így az a maximális mennyiség, amit a racionális termelésben részt vevő gyáraknak elő kell állítani, az 5 millió. Ennyit pedig az Alföldi Takarékpénztár Tégla gyára képes gyártani, hiszen körkemencéi heti teljesítménye 130 000 darab.

Értelmezésünk szerint a fenti elképzelések arra irányultak, hogy az ideiglenes társasági szeszódéssal működő „KEI”-n belül a Debreceni Gőztégla gyár Rt.-vel szemben egy ellensúly-csoport alakuljon ki Klein Sámuellel vagy önélküle. Másik kitapintható cél az volt, hogy a tervezet meggyőzze a „racionális” termelésbe tömörült négyeket; elég ha két gyár marad üzemben, és ez a két gyár a Balogh — Vértessy, illetve az Alföldi Takarékpénztár Tégla gyára legyen. Álljon tehát le a Hortobágy Tégla gyár Rt. és a Tóth Sebestyén Rt. tégla gyára is. Ezeknek az elképzeléseknek a megvalósulása látszólagosan elsősorban az Alföldi Takarékpénztár érdeke volt. A saját gyárüzemben tartása az elég magas földhasználati díj beszedése esetén még rentábilisabbá tette volna a gyár fenntartását, s a Debreceni Gőztégla gyár Rt. elszigetelése is jól jött volna az egyébként tőkeerős Takaréknak, amely ezáltal a „racionális termelésre tömörültek” között a vezető erővé nőtte volna ki magát. Még inkább szemmel látható a Takarékpénztár önös érdekének érvényesítésére való törekvés a javaslat második részében.

E második szakasz szerint, mivel az Alföldi Takarékpénztár Tégla gyára magára vállalja a Hortobágy Tégla gyár Rt., valamint a Tóth és Sebestyén Rt. kontingenseinek a kitermelését, ehhez biztosítja a tőkét is. A racionális termelésben részt vevők azonban kötelezik magukat arra, hogy az eladásból

45 HBmL. XI. 201/b. 3.

46 Uo.

befolyó pénzüsszegek, a tartozásuk teljes kiegyenlítéséig az Alföldi Takarékpénztárba folynak be. A finanszírozáshoz szükséges pénzért egyébként 8% kamatot kapna a Takarékpénztár, és a termelésből eredő esetleges veszteségért a gyárak kontingenseik arányában felelősséget vállalnának. Tehát az Alföldi Takarékpénztár a gyártulajdonosi hasznon kívül, különösebb rizikó nélkül, még elég jelentős pénzügyleteket is lebonyolítana, amelyből nyilvánvalóan mint pénzügyintézetnek is előnye származna.

Így, amikor a „Vulkán Rt.” tulajdonosa vállalta a „Debreceni Gőztéglagyárak Központi Eladási Irodája”, majd a „Debreceni Tégláértékesítő Kft.” finanszírozását, egyszerre többoldalú tőkés haszonra akart szert tenni. A haszonvágy mellett azonban nem kis szerepet játszott az a cél is, hogy a kartellen belüli fő vetélytársát elszigetelje, lehetőleg maga mögé szorítsa.

Kérdéses lehet előttünk, hogy az előzőekben elemzett 1937-es „javaslat” kitől származott. A javaslat eddig bemutatott pontjai — amelyek alapvetően az Alföldi Takarékpénztár érdekeinek az érvényesítését jelentették — azt valószínűsítik, hogy azt Fischer Jenő, az Alföldi Takarékpénztár vezérigazgatója terjeszthette a kartellen belül létrejött külön csoport tagjai, a „racionális termelésre” egyesült vállalatok képviselői elé. A „javaslat” további pontjai azonban Sebestyén Lajos érdekeit szolgálták (l. későbbiekben pl. az Alföldi Takarékpénztár Téglagyára eladásánál a kitermelhető föld kérdését.) Így inkább arról lehet szó, hogy a „javaslatot” Sebestyén készítette, de a Takaréknak nyújtandó előnyökkel Fischer Jenő vezérigazgatót a maga javaslatához mint támaszt akarta megnyerni.

Még a KEI időszakában történt határozathozatal a *gyártmány egységesítésre*. Kíváncsún tartották a tagok 1937. március 22-i ülésükön, hogy minden téglagyár egyforma méretű téglát készítsen. Elhatározták: minden gyár mielőbb rátér a Debreceni Gőztéglagyár Rt. által alkalmazott méretű (itt géptégla-előállítás folyt) formák használatára, ami nagyméretű téglánál $303 \times 148 \times 74$ mm-nek felel meg. Kimondták ugyanakkor, a Debreceni Gőztéglagyár által gépileg előállított téglák mennyisége is beleszámít a kontingensbe. Vagyis nem tették lehetővé a kartelltagok, hogy közülük az egyedül géptéglát előállító Debreceni Gőztéglagyár készítményeit — arra hivatkozással, hogy a szerződés csak kézi készítésű téglára szól — korlátlanul, kontingenshatárt meghaladóan értékesíthesse. A KEI fennállása idején a tagok még nem hoztak létre közös eladási irodát. Ennek egyik oka — mint már utaltunk rá — az volt, hogy ne nehezítsék meg Debrecen sz. kir. város Téglagyárának megszervezését. Így az eladásokat a gyárak önállóan, saját telephelyükről végezték. Kötelezővé tették azonban számukra az értékesítésekről szóló jelentések készítését. Ugyanakkor határozatot hoztak; „... az eladó gyárat... a megjelölt irányáraknál 2,50 pengővel kisebb összeg illeti meg, s az ezen felüli vételár közös alapra befizetendő, mely alaphoz a kiadások fedezése után fennmaradó összeg ismételtén a kartelltagokat arányosan illeti meg.”⁴⁷

A *kartellen belüli visszaéléseket* akarták megakadályozni egy másik döntéssel (1937. március 15.). E szerint mivel a *közös eladást* most még nem lehet megszervezni, így május 15-ig minden gyár maga ad el, de azt követően lehetővé teszik „... a szállítással elmaradott gyárak a nekik százalék szerint járó mennyiségeket pótlólag a legsürgősebben leszállíthatóak.”⁴⁸ Az egymás kiájtása egyáltalán nem szűnt meg. Ezt igazolja, hogy alig két hónappal ké-

47 Uo:

48 Uo:

sőbb Ritter Sándor a következőket mondja tapasztalatairól (1937. május 20.): „...a rövid időközökben egymást követő többszöri áremelkedés következtébeni nehézségek miatt egyes gyáraknál az eladásoknál kisebb, jelentéktelen mérvű és jelentéktelen összegű eltérések mutatkoztak a megszabott árakkal szemben”.⁴⁹ Ritter kétségtelenül csupán kisebb és jelentéktelen eltérésekről tesz említést, de ez nem fedhette a valóságot, mert bár ekkor még nem kötbérezték meg a kartellszabályzattól eltérőket, elhatározták a gyárak „teljesebb kontroll” alá helyezését.

Az ellenőrzéssel Ritter Sándort bízták meg, az ő gyáranak kontrollálását pedig Vértessy Lajosra és Papp Gézára ruházták.

Egyébként egy 1938. február 14-én készült kimutatás szerint a működését néhány nappal előbb megszüntető KEI a következő téglamennyiséget adta el:

Kontingensbe eső eladásért	10 100 000 db
Kontingensen kívül, előző eladásért	1 000 000 db
Állami Építészeti Hivatal eladása a Gőztéglagyár Rt. régi téglájából	350 000 db
Klein téglagyári eladás	250 000 db
Eladás debreceni bontási téglából	1 000 000 db
Hajdúszoboszlói bontási és új téglá eladása	600 000 db
Összesen:	13 300 000 db ⁵⁰

E kimutatásból is kiderül, hogy a kontingensen belüli eladásként áruba bocsátott 10 100 000 db téglá mellett kontingensen kívül 1 000 000 darabot (az előző kerekített 10%-a!) értékesítettek a tagok, amit csak a „finomítás érdekében” neveztek „előzetes eladás”-nak.

Döntést hoztak az *eladási hitelek* egységesítésére is. Ennek értelmében a kartelltagok csak 30 napos hitelre adhattak el árut. Ha a vevő — tették teljesebbé határozatukat — nem tartaná be a fizetési kötelezettségét, úgy késedelmi kamatot kell részére felszámolni.

Az eddig elmondottak alapján bizonyítottnak érezzük, hogy már a „Debreceni Gőztéglagyárak Központi Eladási Irodája” is valóban kartellnek tekinthető annak ellenére, hogy nem történt meg cégbírószági nyilvántartásba vétele. Maga a KEI működési célja, formája, továbbá azok a lépései, amelyeket a kereteken kívül maradtak ellen tett, az egyezményen belül pedig a termelendő mennyiségnek, az áraknak, az eladási feltételeknek a megszabása, mind-mind fenti állításunkat igazolják.

A Debreceni Tégláértékesítő Kft. működése

Először is le kell szögeznünk, hogy a „Debreceni Tégláértékesítő Kft.” 1938. január 31-i létrehozása nem jelentett alapvető fordulatot a helyi téglagyárak kartelltevékenységében. Ugyanis a kartellesítésnek ez az újabb formája a már közel két éve működő „Debreceni- Gőztéglagyárak Központi Eladási Irodája” szerves folytatásának tekinthető. Hozzá kell azonban tennünk, létre-

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

jött nem az egykor kialakított keretek változatlanságát jelentette, hanem a kartell lényegéből fakadóan az egyezményi tagok a külső versenytársakkal, de a belső vetélytársakkal is állandó küzdelmet folytattak a jobb pozícióért, a nagyobb profitért, ami természetesen az eddigiekhez viszonyítva újabb és újabb módosulásokat hozott magával a kartell életében.

Amikor a tagok a *kartell létrehozásának indítékait* fogalmazták meg, úgy tűnik, elsősorban a vásárlóközönség érdekét akarták szolgálni: „Az általános, súlyos ... különösen az építőiparban és annak következményeiként a téglagyárparban fennálló nyomasztó és válságos gazdasági helyzet következményeként ... a nem megfelelő kihitelezés, gyakran a termelt áruk minőségi színvonalának csökkenéséhez vezet ... annak érdekében, hogy a vevő a tisztességtelen árrombolásnak kitéve ne legyen, mi pedig normális, tisztességes üzleti eredményt érhessünk el, és ezáltal lehetővé tegyük üzemünknek fenntartását és ezzel alkalmazottainknak és munkásainknak a kereseti és megélhetési lehetőség megtartását. E célunkat az egyezmény körébe vont áruk termelésének és értékesítésének egyöntetű tétele ... az előállítási költségek mérséklése, a kedvezőtlen előállítási és értékesítési viszonyok kiküszöbölése ... racionalizálása ... révén ohajtjuk megoldani.”⁵¹

Csak hogy ezek a szépen hangzó szavak egyetlen vásárlót sem tévesztettek meg. Mert igaz, szó van a célkitűzések között a termelői ár mérsékléséről, de nem az eladási ár csökkentéséről. A Debreceni Újság-Hajdúföld egyik cikke a következőket írta egy másik ún. „Kőkartell” megalakulása apropójából: „A kartell szótól már annyira megcsömörlött a közönség, hogy szinte hallani sem szeret róla, és egyenesen rossz érzés fogja el az olvasót, ha az újságok hasábjain újra és újra kartellproblémákról szóló cikkeket talál. Ez az ösztönös ellenszenv tökéletesen megérthető, hiszen a kartell kifejezést lassanként kénytelen azonosítani az árrágítás fogalmával. Ha megdrágul a cukor, akkor egészen bizonyos a cukorkartell kollektív áremeléséről van szó, ha feljebb megy a kenyér ára, akkor ismét csak az derül ki, hogy a pékkartell határozata ment megvalósulásba, ha valami mezőgazdasági cikk ára emelkedik, abban megint csak kartellizált gyárak és ipari vállalatok együttes fellépését és fellebbezhetetlen döntését lehet felfedezni.”⁵² Valóban a harmincas évek közepén sorra alakultak meg a különböző kartellek, és ezek működését súlyos összegekkel kellett megfizetnie a dolgozóknak.

Túl szépen hangzik a megokolásból az is, hogy alkalmazottaink és munkásaink megélhetését biztosítsuk. E humanusnak tűnő megfogalmazás hamis volta rögtön nyilvánvaló lesz, ha hozzáolvassuk ugyanennek a tervezetnek a 14. pontjában írottakat: „Munkás ügyekben az egyezmény tagjai a legteljesebb egyetértéssel, egyöntetűen járnak el, és kötelesek a kft. által megállapított iránybéréket betartani.”⁵³ Ígéretet tettek arra is egymásnak; „Valamelyik tag által önhibájából kizárt munkást, akit bér- vagy egyéb követelése miatt egyik gyáros elbocsátott, a többi üzem sem fogja alkalmazni”!⁵⁴ Tehát a tőkések ez esetben is profitjukat nemcsak a vevők kárára, de a bérek leszorításával dolgozók hátrányára is növelni akarták. Ez utóbbi célt is szolgálta tehát a kartellben való összefogás.

⁵¹ Uo.

⁵² Debreceni Újság—Hajdúföld 1936. február 15., valamint *A Hajdú-Bihar megyei állami sütőipar negyedszázada, 1949—1974* (szerk.: Szűcs Ernő), Db. 1974. 19. old.

⁵³ HBmL. XI. 201/b. 3.

⁵⁴ Uo.

Lényegében ugyanehhez a kérdéshez tartozik, éppen ezért itt teszünk említést a *munkásokkal való szerződésekről* is. A kihordóknak, akik a még forró kemencékből hordták ki a frissen égetett téglát, ezrenként 90 fillért és 2 kg fát fizettek. A munkások kötelesek voltak az árut szín, hang és minőség szerint osztályozni és a gyár által kijelölt helyre csomókba rakni. Ki kellett tisztítaniuk a kemencéket a salaktól és a téglatörmeléktől is. Kötelességeik megszabása mellett a szerződés jelentős része foglalkozott a munkások magatartásával: „Ha a munkavállalók a munkát időközben bármely okból abbahagyják, avagy időközben elmennek (kivéve betegség, baleset vagy katonai szolgálat), a munkát rosszul végzik, esetleges rossz akaratot tanúsítanak, avagy a gyár tulajdonát képező dolgokat rongálják vagy eltulajdonítják, a házirendet nem tartják be, úgy a gyár vezetőség minden előzetes felmondás nélkül, azonnal elbocsátja... A gyár vezetőség felszólítására a meg nem felelő munkások munkájukat azonnal kötelesek abbahagyni és a gyár területét azonnal elhagyni...”⁵⁵

Az úgynevezett behordókkal, akik a mágla (félkész téglá) berakását végezték a kemencékbe, hasonló tartalmú szerződést íratnak alá. Csakhogy a munkásnak a gyárból való eltávolítása — a kartellmegállapodás értelmében — maga után vonja a szakmából való kivetést is. S ha netalán továbbra is szakmájában akart dolgozni az illető, úgy abban az esetben kénytelen volt a városból családjával együtt elköltözni.

Nem érdektelen talán rávilágítani, hogy tulajdonképpen két *társasági szerződés* készült. Az egyiket 1938. február 1-én beadták a cégbírósnak, amelyben az előzőektől eltérően csupán annyiban fogalmazták meg a *kft. létrehozásának célját*: „A vállalat tárgya mindennemű téglá és cserép vétele és eladása, a debreceni téglagyárak egész termelésének értékesítése, az ezzel kapcsolatos összes teendők lebonyolítása, téglagyárak bérbevétele, megvétele, üzembentartása.”⁵⁶ Ez utóbbi iratban szó sincs az alkalmazottak és munkások kereseti lehetőségének biztosításáról, de nincs szó a munkások feketelistára való helyezéséről sem. Valószínűsíthetően a két társaságiszerződés különböző céllal készült. Az egyik a cégbíróság részére, a kartell nyilvántartásba vétele miatt. A másik belső használatra, amelyik a tagok kötelességeit, mint láttuk a munkáskérdést, de sok egyéb más problémát is pontosabban, részletesebben határozott meg. Fogalmazhatnánk úgy is: az előző a hivatalos formáságnak való eleget tevés céljából íródott és az alaki követelményeknek akart megfelelni. A másik szerződés precizításával zökkenőmentesebbé igyekezett tenni az érdek-összeütközések miatt problematikus kartelltevékenységet.

A továbbiakban is összehasonlítva a két iratot, megállapíthatjuk, hogy a hivatalos fórumok részére készültben nem történik említés a *kartellkeretekbe vont árukról*. Ugyanakkor a másik nagyon pontosan felsorolja azokat. Az egyezmény körébe a következő árukat sorolták be: kézi és gépi falitégglát, valamint a sima kézi és gépi falazótégglák termelését (beleértve abba a vas-, görbevas-, padlás-, páros téglát és az ún. kubiktégglát is) helyben és vidéken való értékesítését.⁵⁷

Ha megvizsgáljuk a „Debreceni Tégláértékesítő Kft.” által az egyezmény alá eső áruk lajstromát, illetve a KEI által hasonló céllal készült árujegyzéket, kitűnik, hogy a helyi téglagyárak új kartellje jelentősen kiterjesztette ezen áruk sorát. Mert az előző periódusban nem sorolták még ide a vas-, görbevas-,

55 Uo.

56 Uo.

57 Uo.

padlás-, páros téglát, még inkább nem a kubiktéglát. Ez a differencia a kartelle-sítés teljesebbé válását jelzi.

Létrehozták a *közös irodát* is, amely egyrészt eladásokkal foglalkozott, másrészt a gyáráktól beküldött gyártási és értékesítési jelentések alapján nyilvántartást készített. Ez utóbbiból hétről hétre kimutatta: mennyi téglát értékesítettek a debreceni gyárak, az összes eladott mennyiségből az egyes üzemeket kontingensük alapján mennyi illette volna meg, s ehhez képest az üzem mennyivel adott el többet vagy kevesebbet. Majd ezeket a heti nyilvántartásokat negyedévenként és év végén összesítette. Álljon itt ennek szemléltetésére az 1938-as év végi összesítés.

*Összesítő jelentés a kartellbe tömörült gyárak által eladott
téglamennyiségről 1938. febr. 15—dec. 31. között*⁵⁸

A gyár neve	A gyár által szállított mennyiség darabban	A gyár kontingense százalékban	A kontingens alapján a gyárat megillető rész darabban	Differencia darabban
Alföldi Takarékpénztár	981 131	13,52	913 537	+ 67 594
Vértessy	529 310	9,—	608 123	—78 813
Gőztéglagyár Rt.	3 266 164	45,76	3 091 970	+ 164 194
Hortobágy Rt.	911 750	12,85	868 265	+ 43 485
Sebestyén Rt.	1 068 572	18,87	1 275 032	—206 460
Összesen:	6 756 927	100,0	6 756 927	

Mint a táblázatokból kitűnik, az egyes üzemek kontingens-kihasználtsága a „Debreceni Téglatervező Kft.” első évében jelentős eltéréseket mutat. Míg a Debreceni Gőztéglagyár Rt., az Alföldi Takarékpénztár Téglagyára és a Hortobágy Téglagyár Rt. eladása jóval meghaladta az üzem kontingensét, addig a Tóth és Sebestyén Rt., valamint a Balogh—Vértessy Téglagyár mélyen alatta maradt (cca. 16%-kal) a szállítási keretének.

Mindez számos problémát érintett, hiszen a kartell fő célja a *nyereséges működtetés* elérése volt, amit elsődlegesen a termelés és értékesítés kérdéseinek rendezésével lehetett volna elérni.

Szabályozták is társasági szerződésükben, hogy a kartellbe tömörült vállalatok a mindenkorú idények előtt meg fogják határozni a legyártandó összmennyiséget, s hogy abból kontingens arányában melyik üzemet mennyi illette meg. Csakhogy ez korántsem volt egyszerű feladat. Így például a „Debreceni Téglatervező Kft.” az 1938-as évre 12 millió téglát eladását tervezte, s ennek megfelelően fogtak hozzá az üzemek a termeléshez. Ez az év azonban a külpolitikai feszültségek éve lett. S mint egy visszatekintő értékelés leírja: a külpolitikai feszültség, a II. világháború előestéje „...különösen az építőiparra nyomta rá bélyegét”.⁵⁹ Debrecenben még egy speciális helyzet is kialakult. A városban és a kertészekben folyó közületi építkezésekhez Debrecen város az adományait jórészt téglából adta. Ezáltal saját gyárat 80—90%-os kapacitással használta ki. Természetszerűen hozzájárulásaival azonban lecsökkentette más téglagyárak piacát. Így következett azután az be, hogy bár a többi téglagyárból már csak négy üzemelt, a másik négy tehát szünetelt, a négy működő kar-

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ HBmL. VII. 2/d. 87.

tellbe tömörült gyár kapacitásának alig 20%-át használta ki. De a háborús hangulattal és a város tevékenységével magyarázható az is, hogy a betervezett mennyiségtől nagyon elmaradt a valóságos értékesítés.

*A kartellbe tömörült gyárak tervezett és valóságos értékesítése
1938-ban⁶⁰*

A gyár neve	Tervezett mennyiség darabban	A valóban eladott mennyiség darabban	Differencia a kettő között darabban
Alföldi Takarékpénztár	1 515 000	981 131	— 534 869
Vértesy	840 000	529 310	— 310 790
Gőztéglagyár Rt.	5 125 000	3 266 164	—1 858 836
Hortobágy Rt.	1 445 000	911 750	— 533 250
Sebestyén Rt	2 115 000	1 068 572	—1 046 428
Klein Sámuel	960 000	Beolvasztva a többi kon- tingensébe	— 960 000
Összesen:	12 000 000	6 756 927	—5 243 073

A gyárakat azonban a legyártott áru összes előállítási költsége terhelte, ugyanakkor a valóban értékesítésre került mennyiség 60%-át sem érte el a tervezettnél, így a gyárak ebben az évben is ráfizetéssel működtek. Ha a raktáron maradt téglában meg is volt a termelési érték, de kiadásai és bevételeik különbözetében nem térült meg befektetett tőkéjük kamata sem. Ráadásul a meghirdetett győri program miatt (1938. március 5.) tőkéjük arányos részét kellett a háborúra készülő állam kasszájába befizetniük.⁶¹ Külön panasz tárgyát képezte az üzemek részéről, hogy a kormányzat néhány szociális intézkedést hozott. Így a hadi konjunktúra körülményei között — amely a legtöbb más iparágban érvényesült is, míg az építőipar pontosan visszavetette — elrendelte a munkabérek emelését, a fizetési szabadság bevezetését. A tőkések szerint: „...mindezt nem lehetett áthárítani a fogyasztókra, ezt nem engedte meg az árkormánybiztos”.⁶² Végeredményben a helyi téglagyárak számára nem volt más kiút, mint veszteségeiket tőketartalékaikból leírni. Ahol erre nem volt mód, ott pedig az évek során felgyűlt veszteséget a részvények összevonásával oldották meg. Ez utóbbi módszerhez nyúlt a Hortobágy Téglagyár Rt. Ennek a gyárnak az első pengőmérleg elkészítésekor (1926) 1000 db 50 pengős részvényből tevődött össze a tőkéje. Mivel tartalékalapja már 1936 végére megsemmisült, az állam által tőle követelt beruházási hozzájárulást (3500 P) csak részvénytőkéjéből volt képes befizetni. Ezért részvénytőkéje 46 500 P-re csökkent, így egy-egy részvény értéke 50 P-ről 46,50 P-re módosult. Részben a további veszteségek, részben pedig azok a veszteségek, amelyeket eddig nem mutattak ki, illetve csak veszteségszámlán tartottak nyilván, 1941. február 28-ára arra kényszerítette a vállalatot, hogy az előzőleg 46,50 P-re mérsékelt részvényeket lebélyegezze és értéküket 18,60 P-re szállítsa le. Ezáltal alaptőkéje 18 600 P-re mérséklődött volna. Ennyi tőkével viszont a vállalat életképtelenné vált volna, ezért négy-négy régi részvényt összevonva (4×18,60) egy újnak az értéke ismét 46,50 P lett, és ugyanakkor kibocsátottak 600 db új részvényt is, miáltal a vállalat

60 HBmL. XI. 201/b. 3.

61 HBmL. VII. 2/d. 87. és HBmL. 2/d. 84.

62 HBmL. VII. 2/d. 87.

lati tőke ismét elérte a 46 500 pengőt.⁶³ Csakhogy ez a pénzügyi manőver egyúttal őrségváltást jelentett a Hortobágy Téglagyár Rt. vezetésében. A vállalat volt fő részvényesei Ritter Sándor (450 db), Gottwald Frigyes (200 db) helyett 1941 áprilisára Bisothka István (200 db), dr. Tóth János (200 db), Nagy Béla (150 db) rendelkezik a legtöbb részvénnyel, míg Ritter Sándornak 150, Gottwald Frigyesnek 100 db marad a birtokában. Még szemléletesebb a kép, ha arra fordítunk figyelmet, hogy az egykor legalább 100 db részvényt birtoklók csoportjából (hét személy) csak a már említett két tőkés (Ritter és Gottwald) marad meg a tulajdonosok között, ugyanakkor a vállalatnál újonnan jelentkező hat személynek 750 db részjegy jut a tulajdonába, és eltűnnek olyan tagok, mint dr. Jakobovits (250 db), Forbáth Ernő (30 db) stb.⁶⁴

A teljességhez hozzátartozik, hogy nem csupán a vállalaton belül kialakult pénzügyi helyzet járult hozzá a részvénytulajdonosok arányainak ilyen formájú eltolódásához, hanem a zsidótőkét sújtó törvények is. E törvények egyébként más vonatkozásokban is érintették a helyi téglakartell életét. Az előzőekkel részben összefüggve 1940. december 27-i kartellülésnek küldött levélben Ritter lemond ügyvezetői pozíciójáról. Alig egy évvel később, 1941. december 19-én közli, hogy a „Debreceni Tégláértékesítő Kft.”-nél levő törzstőke-részesedését átruházta Bisothka Istvánra. Ugyanazon a gyűlésen jelentette be Torma Lajos (Fischer helyett ez időben már ő az Alföldi Takarékpénztár igazgatója) az ő törzstőkéjének ifj. Serly Gusztávra való átruházását. Ez az esemény azonban a termelési kérdések további tárgyalása mellett párhuzamosan egy új problémát is felszínre hoz: nevezetesen az *Alföldi Takarékpénztár Téglagyárának az eladását*, és a kartell törzstőkéjében történt változásokat.

Utaltunk már a KEI-ről szóló résznél arra, hogy a kartellen belül valószínűsíthetően az Alföldi Takarékpénztár Téglagyárának kezdeményezésére egy külön csoport, az ún. „racionális termelést folytató gyárak közössége” jött létre. Ez a csoportosulás az 1937-es elképzelését tulajdonképpen az új kartellforma, a „Debreceni Tégláértékesítő Kft.” létrehozását (1938. január 31.) követően, meg is valósította. Megkötötte az 1938. március 12-i, illetve 1938. július 30-i szerződéssel a közös üzemre szóló megállapodást.⁶⁵ Eszerint a Sebestyén Rt., a Hortobágy Téglagyár Rt., és az Alföldi Takarékpénztár Téglagyára együttesen üzemeltette a Balogh — Vértessy Téglagyárat. A négy téglagyár egymás közötti részesedéсарányát a szerződések tartalmazták. Az Alföldi Takarékpénztár Téglagyára 24,9%-kal, a Balogh és Vértessy 16,6%-kal, a Hortobágy Téglagyár Rt. 24,9%-kal, végül a Sebestyén Rt. 34,8%-kal részesedett a termelésben.⁶⁶ 1941 augusztusára akként módosult a racionalista termelést folytató gyárak üzemeltetése, hogy leállították a Balogh — Vértessy, valamint a Sebestyén Rt. üzemelését is és a csoport tagjaiból már csak a Hortobágy Téglagyár Rt. valamint az Alföldi Takarékpénztár Téglagyára dolgozott és persze termelt a kartellhez tartozó, de a külön csoporthoz nem csatlakozott Debreceni Gőztéglagyár Rt. is.⁶⁷ A helyzet azonban korántsem a kartelltagok elképzelése szerint alakult. Az 1938-as évről már volt szó. A következő évre még tovább romlottak a körül-

63 Uo.

64 Uo.

65 HBmL. XI. 201/b. 3.

66 Uo.

67 Uo. Megjegyezzük, hogy az üzemben maradt gyárak sem folytathattak folyamatos termelést. Így például a Hortobágy Téglagyár Rt.-t 1939. jan., 1941. szept. és 1942. május hónapokban is leállva találta az ellenőrzés (HBmL. XXVII. 202/11. Balesetelhárítási Felügyelőség iratai

mények. Ebben az évben tört ki a II. világháború, s Magyarországon is, bár még nem lépett a harcoló felek közé, a „területgyarapítások” miatt gyakran volt mozgósítás. A munkások közül soknak kellett bevonulnia, s a gyakorlott dolgozók helyére kevésbé tapasztaltakat tudtak az üzemek leszerződtetni. Mindez a következő évben megismétlődött, sőt rendkívül esős időszak köszöntött be, aminek hatásaként megnehezedett a nyerstégla idejére való kitermelése. 1941-re ugyan nagymértékben megnőtt a téglakereslet a bel- és az árvízkarok helyreállítása, valamint az országos családvédelmi alap építkezései következtében. A kereslet arányában nem nőtt hasonló mértékben a termelés, mert a sok esőzést követően a nyári nagy vihar több heti máglatermést semmisített meg. Ezek a tényezők minden téglagyárat sújtottak, de az Alföldi Takarékpénztár Téglagyárának helyzetét kiváltképp súlyossá tették.⁶⁸

A gyárat tulajdonosai 160 000 P-s vételár mellett eladásra ajánlották fel Serly Gusztávnak. A Takarékpénztár azért kényszerült erre, mert annak ellenére, hogy a hadikonjunktúra alatt létrejött tőke ingatlant keresett, az ajánlattevők csak 100—120 000 P-t ígértek az üzemért. Nem volt lehetőség a zsidótökének sem eladni, hiszen az ebben az időben már nem jelentkezett mint ingatlanvásárló. A Takarékpénztár igazgatójának az eladás lehetőségeit elemző leveléből is az is kiderül; „A közös üzembe velünk társult három téglagyár tőkeszegény”, így ők nem tudnák, a város pedig nem akarja megvenni az üzemet.⁶⁹ Ezek után nem marad más vevő, mint Serly. Serlynak azonban nem áll rendelkezésére a vásárláshoz szükséges tőke, de az igazgató megítélése szerint a Takarékpénztár számára kedvezőbb volna, ha a továbbiakban nem a közös termelést finanszírozná, hanem inkább a vevőt. Álláspontjának alátámasztására közli — s ez fényt vet a racionalista termelést folytatók csoportjában történetekre is — „Gyártelepünk (Alföldi Takarékpénztár Téglagyára)... 27 kataszteri hold. Ebből kizárólag udvar, épületek, kemencék, színek 9 holdat foglalnak el, 10 hold már ki van termelve, a kitermelhető föld tehát mindössze 8 kataszteri hold.

Közös termelésre a Sebestyén Lajos, a Vértessy Lajos és a Hortobágy Téglagyár Rt. téglagyáraival 10 évre szerződött intézetem, még 6 év van hátra. Évenként kitermel a közös üzem részére téglagyárunk cca. 5000 m³ földet. Egy kat. hold földben cca. 4800 m³ föld van. Hat év múltán már csak 2—3 évre marad föld, s a közelben csak drágán lehetne új területet venni.”⁷⁰ Majd így folytatja az elemzést „...A közös üzem nem hasznos nekünk, mert mi végzünk minden munkát, mégis mindenki részesül belőle kvótáisan. Indokolatlanul magas a kvótális haszna Sebestyén Lajosnak, 38,4%, a mi 24,9%-unkkal szemben. Nevezett gyártelepén kitermelhető föld úgyszólván semmi sincs, s éppen ezért görcsösen ragaszkodik a közös üzem fenntartásához. A Vértessy téglagyár kapacitása kicsiny, így a hátralevő évben is nekünk és a Hortobágy Téglagyár Rt.-nek kell termelni, mely utóbbinak 21 kat. hold kitermelhető földje van.”⁷¹ Végül az igazgató a szállítási nehézségekre, szénproblémákra, valamint arra is hivatkozva, hogy Debrecenben négy téglagyár is van eladó, sürgeti az anyavállalatot, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot, egyezzen bele az eladásba.

Az elemzésből kitűnik az, hogy a közös üzemelés nem a kívánt mértékű hasznot hozta a Takarékpénztár számára. Az 1940—41. évek konjunktúrájában

68 HBmL. VII. 2/d. 87.

69 HBmL. XI. 201/b. 3.

70 Uo.

71 Uo.

sem tudott az üzem 10 ezer pengőnél nagyobb profitot produkálni. Ezért vagy az ennél kevesebért nem volt érdemes fenntartani. A jobb kihasználtságot a szénkorlátozás, árszabályozás csökkentette. Ilyen előzmények után 1941. november 1-én a Takarékpénztár téglagyárát eladta Serly Gusztávnak 160 000 P-ért. Serly a vételárból csupán 60 ezer pengőt fizetett ki készpénzzel, 100 ezer pengőről pedig váltót adott. A váltóadósága visszafizetését — a Magyar Nemzeti Bank mindenkor 3 1/2%-kal meghaladó kamat mellett — három évre ígérte.

Az eladási feltételek pontjainál jellemzően tőkés faktorokat is figyelembe vettek, pl. a hatévi kontingensért járó térítést.

A téglagyár területét és épületét	90 000 P-ért
a felszereléseket (gépek, kocsik stb.)	18 000 P-ért
az 1941. évi tiszta hozamot	10 000 P-ért
a debreceni téglagyárak 1938. jan. 31-én létesített egyezményéből eredő 12,33%-os még hat évre szóló kontingensért	42 000 P-ért
Összesen:	160 000 P-ért

vásárolta meg Serly Gusztáv az üzemet.⁷² Ezt követően Torma Lajos (Takarékpénztár igazgatója) bejelentette az 1941. december 8-i levelében a „Debreceni Tégláértékesítő Kft.” ülésének (december 19-én), hogy törzstőkéjét átruházza ifj. Serly Gusztávra.⁷³ Ezzel a két Serly az 1941-es év végére abszolút többségbe került a kartell tagsága között, amit csak tovább fokozott a „Hajdúszoboszlói Téglagyár Kft.” — általunk már leírt — beolvasztása a debreceni kartellbe.

A *törzstőke* problematikájához tartozik még, hogy ennek összegét a társasági szerződésben 1938. január 31-én 12 ezer pengőben állapították meg. Ebből Serly Gusztáv 5500 P-t, Sebestyén Lajos 3400 P-t, Fischer Jenő 1600 P-t, Ritter Sándor pedig 1500 P-t birtokolt. Ezeken az arányokon közben jelentős változások történtek. Mint már ismertettük, Fischer Jenő helyére átmenetileg Torma Lajos került, de ő törzstőkéjét — az Alföldi Takarékpénztár gyárának eladása után — átruházta ifj. Serly Gusztávra, akire az apja már előzőleg, 1939 szeptemberében saját részéből szintén átiratott ezer pengő értékű törzstőkéket. Ritter távozása után (1941. január 20-án) Bisothka mint új tag jelenik meg az ülésen, s ettől kezdve ő képviseli a társult „Hortobágy Téglagyár Rt.”-t.⁷⁴ Szem előtt tartva, hogy a társasági szerződés értelmében „A taggyűlésen minden tagnak annyi szavazata van, ahányszor 100 pengőt tesz ki a törzsbetétje...” nem lehetett vitás, hogy a kisebb vetélytársak kartellen kívülre szorítása (Szabó, Herskovits, Klein, s részben a Balogh és Vértesy), az Alföldi Takarékpénztár Téglagyárának megvásárlása után Serlyék túlsúlyba kerültek a döntések meghozatalánál. Ezt az eseményláncolatot csak még teljesebbé tette, hogy 1944. április 28-án egy bejelentés történt a cégbírósághoz: „Sebestyén Lajos, Fürdő utca 2. sz. alatti lakos, mint zsidónak számító személynek nálunk viselt ügyvezetői tisztsége megszűnt.”⁷⁵ Mivel a szerződés 10. pontja alapján: „A társaság ügyvezetői az összes társasági tagok” így e tisztség megszűnése Sebestyén eseté-

72 Uo.

73 Uo. és HBmL. VII. 2/d. 80.

74 HBmL. VII. 2/d. 80.

75 Uo.

ben a tagság megszűntét is jelentette. Nyilvánvalóan következik tehát a történetekből, hogy Serlyék egyre inkább korlátlan urai és egyben haszonélvezői lettek a helyi téglapiacnak.

Áttekintve a vállalat termelésére is nagy hatást gyakorló üzemeladási, és tőzstőke-átruházási kérdéseket, amelyek részben megelőzték, részben követték az 1941-es évet, az alábbiakban az erre az időpontra kialakult *kartellen belüli gyártási körülményekre* szeretnénk rámutatni.

Már az év elején érezhetővé vált, hogy ebben az évben megnövekszik a téglakereslet. A gyárak bizonyára előre számításba vették az országosan meginduló ONCSA-építkezéseket, ugyanakkor a tavasszal és a nyáron bekövetkező bel- és árvizek kárainak helyreállítása tovább bővítette az eladási lehetőségeket.

Az előző ok már valószínűsíthetően befolyásolta a gyártási idényt megelőző társulati ülést (1941. március 7.). Ésszerű szokássá vált ugyanis a kartellben, hogy a tagok a kora tavaszi ülések egyikén döntöttek a május 1-ével kezdődő gyártási idény termelési keretéről. Ez évben az eddig szokatlanul magas, 15 milliós célt tűzték maguk elé.⁷⁶ Vita alakult azonban ki: mennyi legyen ebből a Debrecenben és környékén jobban kedvelt nagyméretű, és mennyi legyen ebből a — kevésbé keresett — kis méretű téglá. A vita során felszólalt Papp Géza is, az Alföldi Takarékpénztár Téglagyárának vezetője is, és előadta: „... hogy az elmúlt évben termelt kis méretű téglá aránya a keresletnek nem felelt meg, mert bár mind eladatott, azt csak akkor sikerült értékesíteni, amikor a nagyméretű téglá elfogyott, és a nagyméretű téglát kereső vevők csupán szükségből vették meg a kis méretű téglát.”⁷⁷

Az ülés a vitát követően a legyártandó mennyiség 90%-ában szabta meg a nagyméretű téglá, 10%-ában a kis méretű téglá arányát.

A március 7-i ülésen megállapított kvóta azonban a nyár végére (az azóta bekövetkezett vízkárok miatt) kevésnek bizonyulhatott. Ezzel magyarázható, hogy az augusztus 26-i ülés nagyon részletesen foglalkozott a szállítási köteleység és az *ex kontingenstermelés* kérdéseivel.

Megismételték azt az előbbi határozatukat, hogy „az egyezményi ülés minden évében a téglavetési idény megkezdése előtt végérvényesen megállapítja azt a keretet, amelyet a gyártás szempontjából ebben az évben szükségesnek tart a piaci igények kielégítése szempontjából.”⁷⁸ Nyomatékosan aláhúzták azonban az ülésen: „Ebből a keretből az egyes gyárakra kontingens szerint eső résznek kigyártása és kikészítése minden gyár kötelessége.” Ha ez nem történik meg egy adott gyár részéről valamely évben, akkor a többi üzemnek kell helyette szállítani, mert ebből nem származhat kár a többiekre. Míg ezek a nézetek eddig is szerepeltek a kartellmegállapodásban, de feltehetően nemigen tartották be azt az egyes üzemek, ezen az ülésen a következetes végrehajtás érdekében szigorú szankcióról is döntöttek a szerződést megszegővel szemben. Nevezetesen előírták: „Ily esetben a téglagyár, amely az arra az évre megállapított kontingensből reá jutó mennyiséget leszállítani nem tudja, az abban az évben ki nem használt kontingensi részt teljesen elveszíti, és az a következő évben már le nem szállítható.

Megállapodtak a kartellben részt vevő gyárak abban, hogy ez a megállapodás feltétlen, s ettől nem lehet eltérni még abban az esetben sem, ha üzemzavar,

76 HBmL. XI. 201/b. 3.

77 Uo.

78 Uo.

sztrájk, behívás vagy hosszú ideig tartó háború, vagy bármilyen vis maiornak nevezhető eset folytán az előírt mennyiséget valamely gyár égetni nem tudja.⁷⁹

Érdekes ahogyan az ülés további részében a téglakereslet megnövekedésének hatására, annak kielégítésére való törekvésükben a kartelltagok döntöttek az ex kontingenstermelés kérdésében:

„Minthogy a szükségletet előre teljes pontossággal megállapítani nem lehet, még az is könnyen megtörténhet, hogy a megállapított keretnél több téglát is eladható, s ezért különös érdeke fűződik az egyezményi tagoknak ahhoz, hogy ezen kereten felüli kereslet is kielégíthető legyen: azért... ha valaki a megállapított kereten felül termel, s a többlet termelés egészében vagy részben ebben a termelési évben eladatik, úgy ezen eladott mennyiség 1/3 része mint exkontingens szállítás számolandó el, míg a megmaradó 2/3 rész az illető gyárnak a következő évi kontingense terhére lesz elszámolva, és ugyanez alkalomkor az illetőtéglagyáros természetszerűleg amíg rendelkezésre álló többlettégla mennyiséggel a következő évben kevesebb téglát jogosult gyártani, mint amennyit neki termelni kellene.”⁸⁰

Jól kiolvasható ebből a határozatból, hogy az 1/3-os ex kontingens lehetőségével a tagokat a megszabott kereteken felüli termelésre akarták serkenteni, s kárpótolni akarták azokat a nagyobb kockázatot vállaló és esetleg kamatvesztést szenvedő üzemeket, amelyek nagyobb raktárkészlet tartására hajlandóknak mutatkoznak az előre jól fel nem mérhető igények kielégítése érdekében. Ilyen ösztönző módszer alkalmazására azonban csakis az 1941-es év rendkívül megnövekedett téglakereslete következtében szánták el magukat a gyárak.

Ugyanakkor érvényben marad a szerződésnek az a része, amelyben a Kft. joga volt az *eladási árak, feltételek* megszabása, ezeknek és a szállításoknak az ellenőrzése. A Kft. változatlanul a saját nevében intézte az értékesítés egészét, a téglagyárak, közvetlenül csak az ún. kézi eladásokat eszközölhették, de azt is csak a Kft. megbízásából és nevében, a mindenkori megszabott áron, minden külön árendedmény nélkül. A kartell az eladásból származó bevételeket hetenként elszámolta, jóváírta a szállítást végző gyárnak. Visszatartotta azonban a befolyt összeg 10%-át a kartelliroda fenntartására. A valóságos kiadások rendszerint nem igényelték a 10% egészét, ezért a kellő tartalékolás után megmaradt pénzt év végén ugyancsak kiosztották az egyezményi tagoknak. A kartell egyetemlegesen nem vállalt felelősséget tagjai hibájából eredő károkért, perért, minőségi kifogásokért. Ilyen esetekben a szállítást végző gyárra hárította a felelősséget.

A „Debreceni Téglaiértékesítő Kft.” 1943. december 6-i ülésén mondja ki önmaga *feloszlatását*. A korabeli törvények szerint a cégbíróság nem hajtotta végre a vállalatnak azonnali törlését a nyilvántartásból. Számítani kellett ugyanis azzal, hogy a kartellel szemben netalán hitelezők jelentkezhetnek, ezért csupán a régi cégszöveget törölték, és helyette bevezették: „Debreceni Téglaiértékesítő Kft. felszámolása alatt” új jelölést. Ennek a formátumnak egy évig kellett volna megmaradnia, s a négy felszámolással megbízottnak (Serly Gusztáv, ifj. Serly Gusztáv, Sebestyén Lajos, Bisothka István) ezt követően kellett volna most már a végleges törlést kérnie.

Minthogy azonban Bisothka István 1947. április 9-i leveléből kiderült:

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

„...a bekövetkezett háborús események... megakadályozták a felszámolókat abban, hogy a felszámolás befejezésének bejelentésével a cégtörlést kérjék.

A kirendelt négy személy közül Sebestyén Lajos felszámolói minősége megszűnt (1. előzőekben: szerző), Serly Gusztáv elhalt, ifj. Serly Gusztáv nincs itthon. Ennélfogva tehát a felszámolás alatt levő Kft. nevében mint egyedüli felszámoló jelentem be, hogy... kérem a cég törlését.”⁸¹ A Bisothka-levél alapján a cégbíróság 1947. április 23-i keltezéssel megszűntnek nyilvánította a téglakartellt. Így alakilag 1947. április 23-ig létezett a helyi téglagyárak egyezménye, valóságosan azonban — mint leírtuk — ennél jóval hamarabb megszűnt. Sőt a későbbi iratokból az is kiderül, hogy a felszabadulás történelmi ténye döntő fordulatot hozott a debreceni téglagyárak életében is.

A Debreceni Gőztéglagyár Rt. 1947. december 24-i iratában közli, hogy nincs módjában a forintnyitómérleget elkészítenie, mert „...telepeinket 1945. május havában a Hortobágyi Téglagyári Munkásszövetkezet... erőhatalommal elfoglalta, és azt azóta is birtokában tartja. A... Szövetkezet velünk szemben olyan ellenséges magatartást tanúsít, hogy telepeink elfoglalása óta oda lábunkat sem tehetjük be.”⁸² A Piac utca 70.szám alatti irodahelyiségüket pedig — mint az irat további soraiból kitűnik — bombatalálat érte, s az ott levő iratok megsemmisültek. Ezekkel az eseményekkel zárult a Debreceni Téglakeresztő Kft. története.

A századforduló gyors városiasodása létrehozta Debrecenben a rendkívül nagy téglagyári kapacitást, amely túlméretezetté vált a két világháború közötti gazdasági, társadalmi viszonyok közepette. A gyártulajdonosok — s erre igyekeztünk cikkünkben rámutatni — a kapitalista módszerek felhasználásával, gyengébb társaik és munkásaik hátrányára, valamint a lakosság terhére igyekeztek válságos helyzetükből kilábalni.

A helyi téglakartell problematikáját azért is lényegesnek tartottuk ismertetni, mert így rávilágíthattunk arra, hogy a kartellalakítás korántsem csak országos, vagy csupán budapesti jelenség volt, hanem ilyen törekvések a vidéki ipartörténetben is jelentkeztek. Még hozzá nemcsak abban a formában, hogy vidéki ipari üzemek, esetleg iparágak országos kartellekhez csatlakoztak, hanem helyi kezdeményezésként is felütötték fejüket a két világháború közötti időszakban.

Végül is a debreceni téglagyártulajdonosok mesterkedésének végére — 1945-ben, a megváltozott politikai helyzetnek megfelelően — a munkásszövetkezetek tettek pontot.

81 HBmL. VII. 2/d. 80.

82 HBmL. VII. 2/d. 87.